

ZARZUTY APELACYJNE W PROCESIE CYWILNYM

redakcja naukowa Maciej Rzewuski

Arkadiusz Bieliński, Krzysztof Drozdowicz, Joanna May
Olimpia Marcewicz-Kochnio, Aneta Mendrek, Andrzej Olaś
Aleksandra Partyk, Magdalena Rzewuska, Maciej Rzewuski
Przemysław Telenga, Bartosz Trocha, Ireneusz Wolwiak, Paweł Wrzaszcz

BIBLIOTEKA SĄDOWA

ZARZUTY APELACYJNE W PROCESIE CYWILNYM

redakcja naukowa Maciej Rzewuski

Arkadiusz Bieliński, Krzysztof Drozdowicz, Joanna May
Olimpia Marcewicz-Kochnio, Aneta Mendrek, Andrzej Ołaś
Aleksandra Partyk, Magdalena Rzewuska, Maciej Rzewuski
Przemysław Telenga, Bartosz Trocha, Ireneusz Wolwiak, Paweł Wrzaszcz

BIBLIOTEKA SĄDOWA

Stan prawny na 10 stycznia 2023 r.

Recenzent

Prof. dr hab. Andrzej Marciniak

Wydawca

Małgorzata Stańczak

Redaktor prowadzący

Joanna Ołówek

Opracowanie redakcyjne

Anna Popławska

Projekt okładek serii

Wojtek Janikowski, Przemek Dębowski

Poszczególne rozdziały napisali:

Arkadiusz Bieliński – VII

Krzysztof Drozdowicz – III

Joanna May – XIII

Olimpia Marcewicz-Kochnio – VIII

Aneta Mendrek – XII

Andrzej Ołaś – X

Aleksandra Partyk – V

Magdalena Rzewuska – IX

Maciej Rzewuski – XI

Przemysław Telenga – I

Bartosz Trocha – II

Ireneusz Wolwiak – VI

Paweł Wrzaszcz – IV

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2023

ISBN 978-83-8328-226-8

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. 728 313 462

e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	11
Wprowadzenie	13
Rozdział I	
Zarzuty apelacyjne – zagadnienia ogólne	17
<i>Przemysław Telenga</i>	
1. Uwagi wprowadzające	17
2. Pojęcie, znaczenie i rodzaje zarzutów apelacyjnych	18
3. Wymogi formalne podniesienia zarzutów apelacyjnych	26
4. Podsumowanie	29
Rozdział II	
Zarzut błędnego ustalenia stanu faktycznego sprawy	31
<i>Bartosz Trocha</i>	
1. Uwagi wprowadzające	31
2. Uwagi pojęciowe	32
3. Istota zarzutu błędnego ustalenia stanu faktycznego sprawy	49
3.1. Założenia wstępne	49
3.2. Przegląd zapatrywań na istotę zarzutu błędnego ustalenia stanu faktycznego sprawy	51
3.3. Próba własnego ujęcia istoty zarzutu błędnego ustalenia stanu faktycznego sprawy	67
3.4. Próba klasyfikacji przypadków błędnego ustalenia stanu faktycznego sprawy	71
3.4.1. Błędy na etapie gromadzenia i weryfikacji istotności twierdzeń o faktach	71
3.4.2. Błędy na etapie weryfikacji prawdziwości uznanych za istotne twierdzeń o faktach	74
3.4.3. Błędy na etapie ustalania <i>sensu stricto</i> stanu faktycznego sprawy ...	76
3.5. Zarzut błędnego ustalenia stanu faktycznego sprawy a inne zarzuty apelacyjne	80

4. Charakter zarzutu błędnego ustalenia stanu faktycznego sprawy	82
5. Zgłoszenie zarzutu błędnego ustalenia stanu faktycznego sprawy	89
5.1. Konstrukcja zarzutu	89
5.2. Konstrukcja uzasadnienia zarzutu	95
5.3. Postępowanie w razie uchybienia wymogom zgłoszenia zarzutu	96
5.4. Modyfikacja zarzutu	99
6. Podsumowanie	99

Rozdział III

Zarzut niewłaściwego zastosowania lub niezastosowania prawa

materialnego	101
---------------------------	-----

Krzysztof Drozdowicz

1. Uwagi wprowadzające	101
2. Niewłaściwe zastosowanie lub niezastosowanie prawa materialnego w przepisach Kodeksu postępowania cywilnego	101
3. Prawo materialne w kontekście jego niewłaściwego zastosowania lub niezastosowania	104
4. Zarzut niewłaściwego zastosowania lub niezastosowania prawa materialnego w praktyce sądowej	106
5. Zarzut niewłaściwego zastosowania prawa materialnego a zarzut błędnej wykładni prawa	110
6. Podsumowanie	111

Rozdział IV

Zarzut błędnej wykładni prawa materialnego	113
---	-----

Paweł Wrzaszcz

1. Uwagi wprowadzające	113
2. Błędna wykładnia prawa materialnego jako zarzut procesowy	113
3. Pojęcie błędnej wykładni prawa materialnego	114
4. Warunki powoływania się na zarzut błędnej wykładni prawa materialnego	116
5. Błąd a wykładnia	117
6. Zasady dokonywania prawidłowej wykładni prawa materialnego	120
7. Rola doktryny i judykatury przy dokonywaniu wykładni prawa materialnego	123
8. Formułowanie zarzutu błędnej wykładni prawa materialnego	124
9. Podsumowanie	127

Rozdział V

Zarzut błędnej wykładni oświadczenia woli	129
--	-----

Aleksandra Partyk

1. Uwagi wprowadzające	129
2. Istota oświadczenia woli	131

3. Uzewnętrznienie oświadczenia woli	133
4. Wykładnia oświadczeń woli	135
5. Ograniczenia dowodowe	138
6. Sytuacja konsumenta przy ocenie wykładni oświadczeń woli	140
7. Zarzuty apelacyjne odnoszące się do sfery oświadczeń woli oraz ich wykładni	143
8. Podsumowanie	148

Rozdział VI

Zarzut wadliwego rozłożenia ciężaru dowodu	151
---	------------

Ireneusz Wolwiak

1. Uwagi wprowadzające	151
2. Ciężar dowodu	154
2.1. Uwagi ogólne	154
2.2. Pojęcie ciężaru dowodu	158
2.3. Procesowy ciężar dowodu	159
2.4. Materialnoprawny ciężar dowodu	162
3. Zmiana reguły ciężaru dowodu	166
3.1. Uwagi wstępne	166
3.2. Domniemanie prawne	170
3.3. Domniemanie faktu	175
3.4. Domniemanie z dokumentu	177
3.5. Reguła ciężaru dowodu w przepisach szczególnych	180
3.6. Dowód <i>prima facie</i>	185
4. Zgłoszenie zarzutu wadliwego rozłożenia ciężaru dowodu	190
4.1. Granice rozpoznania apelacji	190
4.2. Zarzut naruszenia przepisu art. 232 k.p.c.	192
4.3. Zarzut naruszenia regulacji art. 6 k.c.	196
5. Podsumowanie	202

Rozdział VII

Zarzut naruszenia przepisów postępowania	205
---	------------

Arkadiusz Bieliński

1. Uwagi wprowadzające	205
2. Uchybienia procesowe w ogólności	208
3. Zastrzeżenia do protokołu (art. 162 k.p.c.)	214
4. Podsumowanie	217

Rozdział VIII

Zarzut uchybienia regułom prekluzji dowodowej	219
--	------------

Olimpia Marcewicz-Kochnio

1. Uwagi wprowadzające	219
2. Pojęcie prekluzji dowodowej	219

3. Terminy (momenty) koncentracyjne	221
4. Okoliczności usprawiedliwiające późniejsze powoływanie faktów i dowodów	226
5. Twierdzenia, fakty i zarzuty	229
6. Skutki uchybienia regułom prekluzji dowodowej	230
7. Prekluzja dowodowa a przepis art. 162 k.p.c.	232
8. Naruszenie przepisów o prekluzji dowodowej wyłącznie na zarzut strony ...	233
9. Celowość zgłoszenia zarzutu uchybienia regułom prekluzji dowodowej	234
10. Podsumowanie	237

Rozdział IX

Zarzut naruszenia zasady swobodnej oceny dowodów	239
---	------------

Magdalena Rzewuska

1. Uwagi wprowadzające	239
2. Istota i cele zasady swobodnej oceny dowodów	240
3. Granice swobodnej oceny dowodów	246
4. Formulowanie zarzutu swobodnej oceny dowodów	249
5. Zastosowanie zasady swobodnej oceny dowodów do wybranych środków dowodowych	254
5.1. Dowody z dokumentu prywatnego i dokumentu urzędowego	254
5.2. Dowód z opinii biegłego	254
5.3. Dowód z zeznań świadków	257
5.4. Dowody o charakterze przyrodniczym	260
6. Podsumowanie	261

Rozdział X

Zarzut braku interesu prawnego w zaskarżeniu orzeczenia	263
--	------------

Andrzej Olaś

1. Uwagi wprowadzające	263
2. Istota i charakter prawny interesu prawnego w zaskarżeniu orzeczenia	265
2.1. Uwagi wstępne	265
2.2. Rys historycznoprawny	266
2.3. Stanowisko judykatury	268
3. Zarzut braku interesu prawnego w zaskarżeniu orzeczenia a badanie przez sąd przesłanek dopuszczalności zaskarżenia apelacją <i>ex officio</i>	271
4. Treść, forma i granice czasowe zarzutu braku interesu prawnego w zaskarżeniu orzeczenia	272
5. Podsumowanie	276

Rozdział XI

Zarzut wadliwego uzasadnienia zaskarżonego orzeczenia	279
--	------------

Maciej Rzewuski

1. Uwagi wprowadzające	279
------------------------------	-----

2. Rola uzasadnienia orzeczenia sądowego	280
3. Budowa uzasadnienia wyroku	281
3.1. Uwagi ogólne	281
3.2. Podstawa faktyczna rozstrzygnięcia	282
3.3. Podstawa prawna rozstrzygnięcia	283
4. Cechy uzasadnienia wyroku	285
4.1. Zwięzłość	285
4.2. Transparentność	286
4.3. Merytoryczność	287
5. Istota zarzutu wadliwego uzasadnienia orzeczenia	288
5.1. Brak możliwości poddania rozstrzygnięcia kontroli instancyjnej	288
5.2. Braki konstrukcyjne uzasadnienia orzeczenia	290
5.3. Brak możliwości poznania motywów rozstrzygnięcia	294
5.4. Brak możliwości odczytania stanu faktycznego lub stanu prawnego sprawy	297
5.5. Braki w zakresie czytelności lub zrozumiałości uzasadnienia wyroku	302
5.6. Nerozpoznanie istoty sprawy	304
6. Podsumowanie	307

Rozdział XII

Zarzut nierozpoznanie istoty sprawy	309
--	------------

Aneta Mendrek

1. Uwagi wprowadzające	309
2. Pojęcie nierozpoznanie istoty sprawy	310
3. Nerozpoznanie istoty sprawy jako przedmiot zarzutu apelacyjnego	315
3.1. Formułowanie zarzutu nierozpoznanie istoty sprawy	315
3.2. Uwzględnienie przez sąd z urzędu faktu nierozpoznanie istoty sprawy	317
3.3. Nerozpoznanie istoty sprawy w postępowaniu uproszczonym	318
4. Nerozpoznanie istoty sprawy a inne wady postępowania przed sądem pierwszej instancji	322
4.1. Nerozpoznanie istoty sprawy a brak rozstrzygnięcia o roszczeniu lub jego części	322
4.2. Nerozpoznanie istoty sprawy a nieważność postępowania	322
4.3. Nerozpoznanie istoty sprawy a naruszenie prawa materialnego oraz błędy w zakresie ustalania podstawy faktycznej rozstrzygnięcia	323
5. Nerozpoznanie istoty sprawy z perspektywy naczelných zasad wymiaru sprawiedliwości	328
6. Kontrola kasatoryjnych orzeczeń sądu drugiej instancji	330
7. Przypadki nierozpoznanie istoty sprawy	333
7.1. Nerozpoznanie istoty sprawy w kontekście zarzutu potrącenia	333
7.2. Nerozpoznanie istoty sprawy jako konsekwencja uwzględnienia upływu terminu zawitego lub terminu przedawnienia	335

7.3. Nerozpoznanie istoty sprawy jako konsekwencja wadliwej oceny legitymacji procesowej	337
7.4. Nerozpoznanie istoty sprawy jako konsekwencja błędnego przyjęcia braku wymagalności roszczenia	338
7.5. Nerozpoznanie istoty sprawy w przypadku zgłoszenia żądania ewentualnego	339
7.6. Nerozpoznanie istoty sprawy a rażące wady uzasadnienia orzeczenia	340
7.7. Inne przypadki nierozpoznania istoty sprawy	342
8. Podsumowanie	344

Rozdział XIII

Zarzut nieważności postępowania cywilnego	347
--	------------

Joanna May

1. Uwagi wprowadzające	347
2. Nieważność postępowania jako zarzut apelacyjny	348
3. Klasyfikacja przyczyn nieważności postępowania	350
3.1. Uwagi wstępne	350
3.2. Zarzut braku jurysdykcji krajowej	352
3.3. Zarzut niedopuszczalności drogi sądowej	353
3.4. Zarzut braku zdolności sądowej lub procesowej strony, organu powołanego do jej reprezentowania lub przedstawiciela ustawowego	356
3.5. Zarzut braku należytego umocowania pełnomocnika strony	360
3.6. Zarzut stanu zawisłości sprawy	361
3.7. Zarzut powagi rzeczy osądzonej	363
3.8. Zarzut sprzeczności składu sądu orzekającego z przepisami prawa	365
3.9. Zarzut udziału w rozpoznaniu sprawy sędziego wyłączonego z mocy ustawy	367
3.10. Zarzut pozbawienia strony możliwości obrony swych praw	369
3.11. Zarzut orzekania przez sąd rejonowy w sprawie, w której sąd okręgowy jest właściwy bez względu na wartość przedmiotu sporu	372
4. Podsumowanie	373

Bibliografia	375
---------------------------	------------

O autorach	395
-------------------------	------------

WYKAZ SKRÓTÓW

Akty prawne

EKPC	– Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.)
k.c.	– ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2022 r. poz. 1360 ze zm.)
Konstytucja RP	– Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
k.p.	– ustawa z 26.06.1974 r. – Kodeks pracy (Dz.U. z 2022 r. poz. 1510 ze zm.)
k.p.c.	– ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 1805 ze zm.)
k.p.c. z 1930 r.	– rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 29.11.1930 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. Nr 83, poz. 651); utraciło moc
k.p.c. z 1932 r./d.k.p.c.	– rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 29.11.1930 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 1932 r. Nr 112, poz. 934); utraciło moc
k.p.k.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2022 r. poz. 1375 ze zm.)
k.r.o.	– ustawa z 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2020 r. poz. 1359 ze zm.)
k.s.h.	– ustawa z 15.09.2000 r. – Kodeks spółek handlowych (Dz.U. z 2022 r. poz. 1467 ze zm.)
nowelizacja k.p.c. z 4.07.2019 r.	– ustawa z 4.07.2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1469)
u.k.s.c.	– ustawa z 28.07.2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych (Dz.U. z 2022 r. poz. 1125)

Czasopisma i zbiory orzecznictwa

KPP	– „Kwartalnik Prawa Prywatnego”
MoP	– „Monitor Prawniczy”
NP	– „Nowe Prawo”
OSA	– Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSN	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego

OSNAP	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Pracy, Ubezpieczeń Społecznych i Spraw Publicznych (od 1994 r. do początku 2003 r.)
OSNC	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna (od 1995 r.)
OSNCK	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna i Karna
OSNCP	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna oraz Izba Administracyjna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych (od 1963 r. do 1994 r.)
OSNC-ZD	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna – Zbiór Dodatkowy
OSNP	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Pracy, Ubezpieczeń Społecznych i Spraw Publicznych (od 2003 r.)
OSNPG	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego Wydawnictwo Prokuratury Generalnej
OSP	– „Orzecznictwo Sądów Polskich”
OSPika	– Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych (w latach 1957–1989)
OTK-A	– Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego; zbiór urzędowy, Seria A
Pal.	– „Palestra”
PiP	– „Państwo i Prawo”
PPC	– „Polski Proces Cywilny”
PPH	– „Przegląd Prawa Handlowego”
PPiA	– „Przegląd Prawa i Administracji”
PS	– „Przegląd Sądowy”
RPEiS	– „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”
TPP	– „Transformacje Prawa Prywatnego”
Zb. Orz.	– Zbiór Urzędowy Orzecznictwa Sądu Najwyższego Izby Cywilnej (do 1939 r.)

Inne

Legalis	– System Informacji Prawnej Legalis
LEX	– System Informacji Prawnej LEX

WPROWADZENIE

Zmiany ustrojowe z końca ubiegłego wieku skutkowały istotnymi przeobrażeniami w porządku prawa polskiego, w tym również w zakresie formuły procesu cywilnego. Odejście od zasady prawdy obiektywnej i wyraźne ograniczenie aktywnej roli sądu w zakresie postępowania dowodowego przyczyniło się do wzmocnienia zasad dyspozycyjności, kontradyktoryjności i równości stron. Pozwoliło także niejako na nowo zidentyfikować zarówno role stron postępowania, jak i zasady ich procesowej aktywności. W nowym świetle zaczęto postrzegać instytucje i środki służące ochronie praw i interesów stron procesu cywilnego oraz – generalnie – przeznaczenie i zakres tych środków.

Mimo że prawo strony do zaskarżenia orzeczenia wydanego przez sąd pierwszej instancji wpisuje się w pojęcie szerokiego prawa do rzetelnego procesu, zagadnienie to do niedawna jeszcze było materią stosunkowo słabo opracowaną w literaturze przedmiotu. Wprawdzie na przestrzeni kilku ostatnich lat pojawiły się interesujące opracowania dotyczące analizowanej problematyki, jednakże wobec znaczącej zmiany procedury cywilnej, wprowadzonej „dużą nowelizacją” w 2019 r., nie sposób uznać, aby współcześnie temat ten został wyczerpany. Ponadto, nie negując znaczenia i wagi dynamiki zmian proceduralnych, prawo strony do zaskarżenia niekorzystnego dlań rozstrzygnięcia wydaje się być uprawnieniem podatnym na uwarunkowania i modyfikacje społeczno-gospodarcze. Z tego powodu bieżąca refleksja nad tytułową materią znajduje swoje wielorakie uzasadnienie.

Uzasadnieniem takim są również nierzadko podnoszone w orzecznictwie sądów powszechnych tezy, w świetle których: „ustawodawca w żaden sposób nie opisał ani nie sprecyzował natury zarzutów, które można zresztą podnosić także w toku postępowania apelacyjnego, a więc już po wniesieniu apelacji. W przeciwieństwie do podstaw rewizyjnych lub kasacyjnych zarzuty mogą być zatem formułowane w sposób dowolny i nie muszą ściśle określać dostrzeżonych uchybień ze wskazaniem konkretnych przepisów ocenianych jako naruszone. W związku z tym, zważywszy także na nieobowiązywanie w postępowaniu apelacyjnym przymusu adwokacko-radcowskiego, dopuszczalne są zarzuty formułowane w sposób ogólny. Tym bardziej niewykluczone są zarzuty wprawdzie wytykające konkretne uchybienia, ale odbiegające od

argumentacji jurydycznej, nieodnoszące się do konkretnych przepisów, nieposługujące się językiem prawniczym, pojęciami prawnotechnicznymi itd. [...]. W tej sytuacji jest oczywiste, że sąd drugiej instancji musi samodzielnie dokonać jurydycznej oceny dochodzonego żądania i skonfrontowania jej z zaskarżonym orzeczeniem oraz stojącymi za nim motywami; zarzuty mają charakter pomocniczy i nie ograniczają swobody sądu¹.

Prezentowana monografia wieloautorska pt. „Zarzuty apelacyjne w procesie cywilnym” jest głosem praktyków (sędziów, adwokatów, radców prawnych) i teoretyków prawa (pracowników naukowych uznanych ośrodków naukowych w kraju), dotyczącym charakteru i wymiaru zarzutów apelacyjnych w postępowaniu cywilnym. Poprzez prezentację bogatego dorobku judykatury oraz nauki procesu cywilnego publikacja ta zawiera próbę oceny najczęściej występujących w praktyce zarzutów odwoławczych, służących obronie interesów powoda i pozwanego w aktualnej (niełatwej do interpretacji) rzeczywistości prawnej. Jest swoistym kompendium wiedzy na temat możliwości i sposobów korzystania z procesowo dopuszczalnych środków obrony przed niekorzystnymi skutkami wyroku wydanego przez sąd pierwszej instancji.

Sygnalizując problematykę zawartą w trzynastu rozdziałach tej książki, tytułem wstępu warto wskazać, że wynik procesu odwoławczego uzależniony jest w głównej mierze od obranej przez strony (często już na etapie postępowania pierwszoinstancyjnego) postawy procesowej. Zagadnienie prawem dozwolonych zarzutów apelacyjnych jest niezwykle interesujące nie tylko dla szeroko pojętej teorii prawa procesowego, która inspirowała do stawiania pytań naukowych i zachęca do poszukiwania odpowiedzi na nie, ale również (lub raczej przede wszystkim) z praktycznego punktu widzenia. Dość wskazać, że od przyjętej *in concreto* strategii odwoławczej stron procesowych zależeć będzie nie tylko czas trwania i przebieg postępowania drugoinstancyjnego, ale także – co najistotniejsze – efekt końcowy w postaci rozstrzygnięcia sądu odwoławczego. Zachowanie skarżącego uzależnione jest przy tym zawsze od jego woli, skorelowanej z określoną sytuacją materialnoprawną i procesową, w jakiej się znalazł.

Problematyka zarzutów apelacyjnych w procesie cywilnym jest materią na tyle obszerną i wielowątkową, że ze względu na czytelność przekazu i ramy publikacyjne ograniczona została do podstawowych i najczęściej stosowanych w praktyce zarzutów odwoławczych.

Jest poza sporem, że większość zarzutów (materialnoprawnych, procesowych i mieszanych), jak np. zarzuty: przedwczesności powództwa, przedawnienia roszczenia, potrącenia wierzytelności czy wygaśnięcia roszczenia może być skutecznie podnoszona już na etapie procesu pierwszoinstancyjnego. Z racji tego, że zagadnienie to

¹ Tak Sąd Apelacyjny w Szczecinie w wyroku z 11.12.2018 r., III AUa 258/18, LEX nr 2706933.

doczekało się szczegółowych opracowań w literaturze² – celem uniknięcia powtórzeń – w prezentowanym dziele świadomie opisano tylko te zarzuty, które są charakterystyczne przede wszystkim dla procesu odwoławczego. W poszczególnych rozdziałach pracy przedstawiono więc najistotniejsze zarzuty apelacyjne przysługujące stronom niezadowolonym z rozstrzygnięcia wydanego przez sąd pierwszej instancji.

W opracowaniu uwzględniono zmiany procedury cywilnej wprowadzone mocą najobszerniejszej w ostatnich latach nowelizacji k.p.c. z 4.07.2019 r., jak również – w założeniu tymczasowe – rozwiązania przyjęte w tzw. tarczach antycovidowych.

Niniejsza książka adresowana jest przede wszystkim do praktyków stosujących prawo cywilne na co dzień, w tym zwłaszcza sędziów, adwokatów i radców prawnych. Dzięki licznym odesłaniom do ugruntowanych poglądów, ale i najnowszych trendów prezentowanych w doktrynie i orzecznictwie, powinna też zainteresować teoretyków prawa procesowego. Może w końcu stanowić materiał uzupełniający dla studentów prawa i aplikantów wszystkich zawodów prawniczych.

Maciej Rzewuski

² Zamiast wielu zob. *Środki obrony pozwanego w postępowaniu przed sądem I instancji*, red. M. Rzewuski, Warszawa 2022, *passim*.

Rozdział I

ZARZUTY APELACYJNE – ZAGADNIENIA OGÓLNE

Przemysław Telenga

1. Uwagi wprowadzające

Zasadnicza idea prawodawstwa procesowego polega na tym, „aby stworzyć o ile możliwości jak najsilniejsze” gwarancje ochrony prawa prywatnego we wszystkich tych wypadkach, w których zachodzi kolizja prywatnoprawnych interesów¹. Konstytucja RP w art. 176 ust. 1 statuuje zasadę dwuinstancyjności, z której wynika prawo do zaskarżenia niesatysfakcjonującego stronę orzeczenia sądu pierwszej instancji. Prawo to jednak nie może pozostawać w kolizji z uprawnieniem do uzyskania rozstrzygnięcia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki (art. 45 ust. 1 Konstytucji RP). Pogodzenie tych różnych uprawnień określonych w ustawie zasadniczej wymaga opracowania przez ustawodawcę tego rodzaju rozwiązań ustawowych (zob. art. 176 ust. 2 Konstytucji RP), które zapewnią faktyczną realizację obu tych norm rangi konstytucyjnej poprzez koncentrację materiału procesowego.

W obowiązującym Kodeksie postępowania cywilnego tę zasadę realizuje szereg przepisów, jednakże moment końcowy zgromadzenia materiału procesowego przez podmioty w postępowaniu przed pierwszą instancją stanowi moment zamknięcia rozprawy (zob. art. 205¹² § 2 oraz art. 316 § 1 i 2 k.p.c.). Pytanie, jak daleko z kolei sięgają granice koncentracji materiału procesowego po zaskarżeniu orzeczenia, związane jest z szerszymi zagadnieniami granic zaskarżenia apelacją oraz granic rozpoznania apelacji przez sąd odwoławczy, o czym w rzeczy samej decyduje ukształtowanie przez ustawodawcę modelu systemu apelacji, gdyż zarówno granice zaskarżenia, jak i granice rozpoznania apelacji to najważniejsze elementy wyznaczające system zwykłego postępowania apelacyjnego. Najistotniejszą zaś rolę

¹ J. Skąpski, *Skarga w przedmiocie kasacji (Koreferat)* [w:] *Polska procedura cywilna. Projekty referatów z uzasadnieniem. Przedruk wyczerpanych druków z r. 1921 i 1923*, t. 2, Warszawa 1928, s. 36.

w ukształtowaniu jednego z wielu istniejących systemów zaskarżania odgrywają jego podstawy, czyli przyczyny, dla których zaskarżone orzeczenie nie powinno być utrzymane w mocy prawnej². Zagadnieniu szeroko rozumianych podstaw zaskarżenia poświęcony jest niniejszy rozdział.

2. Pojęcie, znaczenie i rodzaje zarzutów apelacyjnych

Jak zauważono w piśmiennictwie, zagadnienie ustawowego kształtu szeroko rozumianych podstaw zaskarżania orzeczeń sądowych w postępowaniu cywilnym ma zasadnicze znaczenie nie tylko dla struktury systemu zaskarżania orzeczeń sądowych, ale także szerzej modelu instytucji i zasad postępowania cywilnego³. Zagadnienie to bezpośrednio łączy się z takimi zagadnieniami, jak granice zaskarżania orzeczeń sądowych, granice uprawnomocnienia się orzeczenia i jego skutków prawnych, zakres kognicji⁴, czyli kontroli sądów wyższej instancji nad zaskarżonymi orzeczeniami⁵. W systemach zaskarżania orzeczeń opartych na systemie rewizji ustawowe zakreslenie katalogu podstaw środka zaskarżenia (w szczególności ukształtowania *numerus clausus* tych podstaw) ma istotne znaczenie dla procedowania przez sąd pierwszej instancji, który w toku instancji oraz przy wyrokowaniu musi mieć na uwadze te przepisy, aby uniknąć błędów, które mogą stanowić podstawy zaskarżenia orzeczenia⁶. Jak należy sądzić, w systemach, w których ustawodawca nie formuje katalogu podstaw zaskarżenia, procedowanie sądu wymaga od składu orzekającego (a także stron i ich pełnomocników) znajomości wypowiedzi zawartych w orzecznictwie sądu drugiej instancji oraz Sądu Najwyższego odnoszących się do wykreowanych przez judykaturę ocen skuteczności podnoszonych zarzutów na tle konkretnych stanów faktycznych⁷.

Z teoretycznego punktu widzenia, posłużenie się przez ustawodawcę terminem „zarzuty” na określenie przyczyn (podstaw) zaskarżenia apelacją nie jest uważane za trafne⁸. Kodeks postępowania cywilnego z 1930 r. posługiwał się pojęciem „podstawy apelacji” (por. art. 395 pkt 2 d.k.p.c.). Obecnie obowiązujący Kodeks – w okresie gdy zwyczajnym środkiem odwoławczym od orzeczeń sądów pierwszej instancji była

² Por. M. Waligórski, *Proces cywilny. Funkcja i struktura*, Warszawa 1947, s. 650.

³ Por. W. Siedlecki [w:] *System prawa procesowego cywilnego*, t. 3, *Zaskarżanie orzeczeń sądowych*, red. W. Siedlecki, Ossolineum 1986, s. 186.

⁴ Por. T. Wiśniewski [w:] *System Prawa Procesowego Cywilnego*, red. T. Ereciński, t. 3, cz. 1, *Środki zaskarżenia*, red. J. Gudowski, Warszawa 2013, s. 121.

⁵ W. Siedlecki, *Podstawy rewizji cywilnej*, Warszawa 1959, s. 36.

⁶ Por. W. Siedlecki [w:] B. Dobrzański, M. Lisiewski, Z. Resich, W. Siedlecki, *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, Warszawa 1975, s. 580.

⁷ Jak należy sądzić, kwestia ta stanowi poważny argument za przywróceniem do polskiego procesu cywilnego bezwzględnego przymusu adwokackiego przynajmniej w postępowaniu odwoławczym przed sądami drugiej instancji.

⁸ Por. m.in. A. Oklejak, *Apelacja w procesie cywilnym*, Kraków 1994, s. 58 i n.; zob. także T. Ereciński, *Apelacja w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2020, s. 90.

rewizja⁹ – operował pojęciem „podstawy rewizji” (por. art. 368 k.p.c.). Wraz z powrotem w 1996 r. do modelu trójinstancyjnego i do apelacji ustawodawca nie przywrócił jednak sformułowania (utrwalonego także na tle rewizji) podstaw apelacji, lecz posłużył się pojęciem zarzutów apelacji jako określeniem przyczyn zaskarżenia. Według T. Erecińskiego ustawodawca miał na celu pokreślenie nowego modelu apelacji pełnej, w którym zrezygnowano z określenia katalogu konkretnych przyczyn zaskarżenia na rzecz umożliwienia skarżącemu formułowania jakichkolwiek wad (uchybień) postępowania lub wyroku sądu pierwszej instancji¹⁰. Mimo długiego już obowiązywania tego sformułowania w omawianym kontekście w obowiązującej ustawie całkowicie należy podzielić krytykę tego ujęcia zaprezentowaną w doktrynie przez A. Oklejak¹¹. Przede wszystkim, ustawa procesowa wprowadziła pojęcie „zarzut apelacyjny”, w miejsce „podstawa apelacji”, mimo że oba te terminy miały utrwalone znaczenie w terminologii materialnoprawnej i procesowej, w tekstach ustaw, orzecznictwie oraz nauce. W języku potocznym według słowników języka polskiego, „zarzut” oznacza „to co się komuś zarzuca”¹², a także: „słowa zawierające ujemną ocenę czego, zastrzeżenie, pretensję do kogo, o co”¹³. W doktrynie w języku prawniczym przeważa ujęcie zarzutu jako twierdzenia jednej ze stron pewnego stosunku prawnego (w tym lub także procesowego).

Według S. Grzybowskiego o zarzucie *sensu stricto* na gruncie prawa materialnego należy mówić wtedy, gdy w istniejącym stosunku prawnym obowiązany przeciwstawia prawu uprawnionemu swoje własne prawo, które czyni prawo uprawnionego bezskutecznym przejściowo (dylatoryjnie) lub na zawsze (peremptoryjne)¹⁴. Pojęcie zarzutu zakłada więc istnienie cudzego prawa, któremu jedynie dlatego, że ono istnieje, uprawniony przeciwstawia własne prawo¹⁵, a szerzej istnienie określonego stosunku prawnego. Tak rozumiany zarzut zaliczany jest w nauce prawa materialnego

⁹ Tj. do 30.06.1996 r. Co do charakterystyki modelu rewizyjnego typu radzieckiego oraz motywów jej wprowadzenia do Kodeksu postępowania cywilnego – zob. szerzej m.in. J. Gudowski, *Pogląd na apelację* [w:] *Aurea praxis. Aurea theoria. Księga Pamiątkowa ku czci Profesora Tadeusza Erecińskiego*, t. 1, red. J. Gudowski, K. Weitz, Warszawa 2011, s. 241 i n. Zob. także P. Grzegorzczak, *Dopuszczalność i kształt apelacji w postępowaniu cywilnym – perspektywy przyszłej regulacji z uwzględnieniem standardów konstytucyjnych i międzynarodowych* [w:] *Postępowanie rozpoznawcze w przyszłym Kodeksie postępowania cywilnego. materiały Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr i Zakładów Postępowania Cywilnego w Katowicach-Kocierz (26–29 września 2013 r.)*, red. K. Markiewicz, A. Torbus, Warszawa 2014, s. 228 i n.

¹⁰ Por. T. Ereciński, *Apelacja w postępowaniu...* (2020), s. 90.

¹¹ A. Oklejak, *Apelacja...*, s. 58 i n.

¹² Por. *Słownik internetowy PWN*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/zarzut;2543934.html> (dostęp: 10.11.2022 r.).

¹³ Por. *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/zarzut;5526967.html> (dostęp: 10.11.2022 r.). Warto zauważyć, że według tego słownika, pojęcia „zarzuty rewizyjne” oraz „podstawy rewizyjne” są uważane za synonimy.

¹⁴ S. Grzybowski, *System prawa cywilnego*, red. W. Czachórski, t. 1, *Część ogólna*, Ossolineum 1974, s. 220.

¹⁵ S. Grzybowski, *System...*, s. 220; por. także Z. Radwański, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2003, s. 92.

do uprawnienia jako wyodrębnionego elementu prawa podmiotowego¹⁶ lub szczególnego rodzaju prawa podmiotowego (uprawnienia) o charakterze kształtującym¹⁷, aczkolwiek ujęcie takie uważane jest za dyskusyjne¹⁸.

Od zarzutów w znaczeniu prawnomaterialnym odróżnia się zarzuty w znaczeniu procesowym, aczkolwiek dychotomiczne spojrzenie na podział zarzutów na zarzuty procesowe i materialnoprawne nie w pełni wydaje się trafne, w sytuacji gdy zarzut materialnoprawny jest podnoszony w trakcie procesu i w związku z czynnościami procesowymi¹⁹.

Celem zaznaczenia odrębnej natury zarzutu w ujęciu procesowym podnosi się przede wszystkim, że jego przedmiotem nie jest roszczenie materialnoprawne, ale podniesione przez powoda w pozwie twierdzenia i roszczenie procesowe, a ponadto, że zakres treści zarzutu procesowego jest szerszy, gdyż poza zwykłym zaprzeczeniem twierdzeniu pozwu może on obejmować wszelkie inne własne twierdzenia pozwanego²⁰. Większość autorów – zarówno przedstawicieli prawa materialnego, jak i prawa procesowego – tradycyjnie wiąże pojęcie zarzutów procesowych z obroną pozwanego i podejmowanymi przez niego²¹ czynnościami w celu uzyskania korzystnego dla niego wyniku procesu²².

¹⁶ Tak. Z. Radwański, *Prawo...*, s. 92.

¹⁷ Por. S. Grzybowski, *System...*, s. 220; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1996, s. 126.

¹⁸ Por. S. Grzybowski, *System...*, s. 220; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo...*, s. 126 i n.

¹⁹ W szczególności zagadnienie dalece się komplikuje w sytuacji, gdy ustawodawca przyrodziwa typowy zarzut materialnoprawny w szatę czynności procesowej i konstruuje do skuteczności jego podniesienia w procesie wymogi procesowe nieznanne prawu materialnemu – por. zarzut potrącenia (art. 203¹ k.p.c.). O skomplikowanym charakterze normy prawnej zawartej w art. 203¹ k.p.c. – zob. szerzej m.in. Ł. Błaszczak, *Zarzut potrącenia w procesie cywilnym (art. 203¹ k.p.c.)*, Warszawa 2019, s. 120 i n.

²⁰ Por. S. Grzybowski, *System...*, s. 221.

²¹ Rzecz oczywista, że w tym znaczeniu należy także ujmować zarzuty podnoszone przez interwenienta ubocznego, który przystąpił do procesu po stronie pozwanej, a także prokuratora, który wstąpił do postępowania w trybie art. 60 § 1 k.p.c., a jego stanowisko procesowe *in concreto* ukierunkowane jest na przegranie procesu przez powoda (zgodnie z art. 60 § 1 k.p.c. nie jest on związany z żadną ze stron procesu). Por. M. Waligórski, który zamiast o obronie pozwanego konsekwentnie posługuje się terminem „strona przeciwna” [w stosunku do zgłaszającego roszczenie procesowe, czyli powoda, ale także (poza wymienionym powyżej interwenientem ubocznym) w stosunku do powoda wzajemnego] – tak M. Waligórski, *Proces...*, s. 372 n.

²² Por. m.in. S. Grzybowski, *System...*, s. 221; Z. Radwański, *Prawo...*, s. 92; J. Wiszniewski, *Zarys prawa cywilnego*, Warszawa 1970, s. 461; E. Waśkowski, *Podręcznik procesu cywilnego: urząd sądów cywilnych, postępowanie sporne*, Wilno 1932, s. 204; W. Siedlecki, *Obrona pozwanego w procesie cywilnym*, „Głos Prawa” 1938/6–8, s. 473; T. Misiuk [w:] *System Prawa Procesowego Cywilnego*, red. W. Berutowicz, t. 2, *Postępowanie rozpoznawcze przed sądami pierwszej instancji*, red. Z. Resich, Ossolineum 1987, s. 132; J. May, *Obrona pozwanego w procesie cywilnym przed sądem I instancji*, Warszawa 2013, s. 201; A. Oklejak, *Apelacja...*, s. 59, przyp. 39; T. Wiśniewski [w:] *System...*, s. 175. Najszerzej chyba określa zarzuty M. Waligórski, zdaniem którego zarzuty to obrona strony przeciwnej, która ma wykazać, że dochodzone roszczenie nie może w ogóle być dochodzone lub przynajmniej na wybranej drodze postępowania – M. Waligórski, *Proces...*, s. 373.

W ujęciu E. Waśkowskiego²³ zarzuty formalne różnią się od zarzutów materialnych, zarówno co do podstawy, jak i celu oraz czasu ich zgłaszania w procesie. Zarzuty formalne wynikają z norm procesowych, zaś zarzuty materialne, zdaniem tego autora, mogą być oparte zarówno na normach procesowych (np. zarzut nieprawidłowego połączenia kilku roszczeń w jednym powództwie²⁴), jak i normach prawa cywilnego materialnoprawnego. Uwzględnienie zarzutów procesowych powinno prowadzić do umorzenia wadliwie wszczętej sprawy procesowej (art. 355 k.p.c.), zarzutów materialnoprawnych do oddalenia powództwa (*absolutio ab actione*). Zarzuty procesowe powinny być zgłoszone na samym początku procesu (por. art. 221, art. 205² § 1 pkt 2 oraz art. 205⁹ § 2 pkt 2 k.p.c.), zarzuty materialne mogą być wysuwane aż do wydania wyroku przez sąd drugiej instancji²⁵.

Tradycyjne wiązanie pojęcia zarzutów wyłącznie z obroną pozwanego nie wyczerpuje jednak całości zakresu zastosowań tego terminu w Kodeksie postępowania cywilnego, ponieważ – jak zasadnie podnosi się w doktrynie²⁶ – ustawodawca nie definiuje tego pojęcia w Kodeksie postępowania cywilnego, co wydaje się o tyle zrozumiałe, że pojęciem tym w ustawie posłużono się w bardzo wielu znaczeniach, na opisanie zupełnie odrębnych instytucji, a więc poza wzmianką o zarzutach w apelacji (por. art. 368 § 1 pkt 3, art. 368 § 1¹, art. 505⁹ § 1¹ k.p.c.), także w odniesieniu do podstaw skargi kasacyjnej (art. 398³ § 3 k.p.c.). Zarzuty to określenie środka zaskarżenia od nakazu zapłaty w postępowaniu nakazowym (art. 493 k.p.c.)²⁷, a także zgodnie z najbardziej tradycyjnym ujęciem Kodeksu – jako twierdzenia stanowiące środki obrony pozwanego w postępowaniu rozpoznawczym (por. m.in. art. 205⁹ § 2 pkt 2, art. 221, art. 222 k.p.c.).

Najwłaściwsze wydaje się zatem stanowisko, że w najszerszym tego słowa znaczeniu pojęcie zarzutów w postępowaniu cywilnym obejmuje szereg różnych czynności procesowych nazwanych przez ustawę zarzutami, podejmowanych przez legitymowanych formalnie²⁸

²³ E. Waśkowski, *Podręcznik...*, s. 204 i n.

²⁴ Współcześnie przykład ten nie wydaje się prawidłowy. Naruszenie normy zawartej w art. 191 k.p.c. nie prowadzi bowiem do oddalenia powództwa. Zob. m.in. W. Siedlecki, B. Dobrzański, M. Lisiewski, Z. Resich, W. Siedlecki, *Kodeks...*, s. 339 i n. *De lege lata* bardziej właściwym przykładem może być zarzut naruszenia art. 203¹ § 2 lub § 3 k.p.c.

²⁵ E. Waśkowski, *Podręcznik...*, s. 204.

²⁶ J. May, *Obrona...*, s. 201.

²⁷ Do wymogów formalnych zarzutów od nakazu zapłaty w postępowaniu nakazowym należy także wskazanie przez skarżącego zarzutów rozumianych jako podstawy zaskarżenia tym środkiem – por. art. 480³ § 2 k.p.c.

²⁸ Posługuję się w tym miejscu pojęciem legitymacji formalnej w ujęciu m.in. M. Waligórskiego i M. Sawczuka, jako uprawnienia do dokonywania poszczególnej czynności procesowej. Por. szerzej m.in. M. Waligórski, *Proces...*, s. 132 i n.; M. Sawczuk, *Zdolność procesowa w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1963, s. 78 i n. Zob. także m.in. E. Waśkowski, *Legitymacja ad causam współwłaścicieli w sprawie przeciwko osobom trzecim o prawa, dotyczące tejże nieruchomości*, PPC 1934/19, s. 589 i n.; S. Włodyka, *Strony w procesie cywilnym (art. 55–97 i 194–198 kpc)*, Katowice 1964, s. 45 i n.; W. Berutowicz,

do tego uczestników postępowania cywilnego w jego toku²⁹. Zaproponowane ujęcie zakłada, że także zgłoszenie w toku postępowania cywilnego zarzutów materialnych (wynikających z prawa materialnego) stanowi czynność procesową³⁰. Ujęcie to odpowiada charakterowi zarzutów w apelacji, które formułuje apelant (legitymowany formalnie do wniesienia apelacji), bez względu na to, jaki był jego status w postępowaniu rozpoznawczym przed pierwszą instancją. Ze stwierdzenia, że zarzuty apelacyjne stanowią czynność procesową, wynika wniosek co do konieczności spełnienia ogólnych wymogów procesowych stawianych w Kodeksie co do skutecznego ich podniesienia w postępowaniu cywilnym, nie zaś wymogów wynikających z prawa cywilnego materialnego.

Z podniesionych powyżej względów w doktrynie dostrzegalne jest zjawisko polegające na celowym odstąpieniu od posługiwania się pojęciem „zarzuty” w rozważaniach dotyczących podstaw zaskarżenia (tak A. Oklejak³¹) lub uznania pojęć „zarzuty apelacyjne” oraz „podstawy apelacji” jako opisujące tę samą instytucję procesową, będące w istocie pojęciami synonimicznymi (tak m.in. T. Ereciński, T. Wiśniewski)³². W. Broniewicz oraz I. Kunicki stwierdzają wręcz, że zarzuty stanowią podstawę apelacji³³. Według T. Erecińskiego rozróżnienie to zresztą nie miało większego znaczenia dla praktyki³⁴, aczkolwiek w judykaturze reprezentowane są tezy wskazujące na zasadniczą różnicę między terminami, w szczególności akcentujące, że ustawodawca posłużył się sformułowaniem „zarzut”, a nie podstawa apelacji nie bez znaczenia, ponieważ pojęcie zarzutu jest węższe od pojęcia podstawy³⁵. Innym problemem

Postępowanie cywilne w zarysie, Warszawa 1984, s. 132 i n.; W. Broniewicz, *Normy, przesłanki i zarzuty jurysdykcyjne w procesie cywilnym (Przyczynek do zagadnienia stosunku prawa materialnego i prawa procesowego)*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 1969/2, s. 82; W. Broniewicz, *Następstwo procesowe w polskim procesie cywilnym*, Warszawa 1972, s. 61–62, przyp. 69; W. Broniewicz, *Pojęcie legitymacji procesowej* [w:] *Studia z procesu cywilnego*, red. K. Korzan, Katowice 1986, s. 92; A. Jakubecki, *Postępowanie zabezpieczające w sprawach z zakresu prawa własności intelektualnej*, Kraków 2002, s. 356 i n.; T. Misiuk, *Udział organizacji społecznych w ochronie praw obywateli w sądowym postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1972, s. 138; P. Telenga, *Legitymacja formalna do wszczęcia egzekucji sądowej* [w:] *Jus et remedium. Księga jubileuszowa Profesora Mieczysława Sawczuka*, red. A. Jakubecki, J.A. Strzępka, Warszawa 2010, s. 582 i n. Zdecydowanie legitymację procesową oraz legitymację do zaskarżenia odróżnia A. Oklejak, stwierdzając, że źródłem legitymacji do zaskarżenia jest sytuacja procesowa skarżącego, jej relacja do zaskarżonego orzeczenia i postępowania, które poprzedziło jego wydanie – A. Oklejak, *Apelacja...*, s. 52.

²⁹ Oprócz pozwanego, także uczestnik postępowania nieprocesowego zainteresowany oddaleniem np. wniosku o zasiedzenie może podejmować obronę i w jej ramach podnosić zarzuty przeciwko twierdzeniom wnioskodawcy.

³⁰ Por. F. Zoll, *Prawo cywilne w zarysie*, t. 1, *Część ogólna*, Kraków 1948, s. 64.

³¹ A. Oklejak, *Apelacja...*, s. 59.

³² Por. m.in. T. Ereciński, *Apelacja w postępowaniu...* (2020), s. 90; T. Wiśniewski [w:] *System...*, s. 177.

³³ W. Broniewicz, A. Marciniak, I. Kunicki, *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 2020, s. 335.

³⁴ T. Ereciński, *Apelacja w postępowaniu...* (2020), s. 90.

³⁵ Por. m.in. postanowienia SN z 11.01.2007 r., II CZ 118/06, LEX nr 567663; z 30.06.2006 r., V CZ 48/06, LEX nr 195434.

dotyczącym operowania terminem „zarzuty apelacyjne” jest wielość określeń tego pojęcia występujących w nauce i judykaturze³⁶.

Spojrzenie na podstawy apelacji z punktu widzenia ich skuteczności powinno uwzględniać dwa różne aspekty tego zagadnienia. Po pierwsze, z perspektywy skarżącego (element subiektywny), po drugie sądu oceniającego zarzuty i z uwzględnieniem przepisów prawa (element obiektywny)³⁷. Z tego pierwszego ujęcia zarzuty apelacyjne możemy określić jako każde zastrzeżenie, które w ocenie skarżącego wpłynęło na treść rozstrzygnięcia (np. że sędzia zwracał często uwagi skarżącemu lub był odmiennej płci niż skarżący), drugi punkt spojrzenia to ujęcie zobiektywizowane, a więc treść zarzutów powinna odpowiadać tego rodzaju uchybieniom przepisom procesowym lub materialnoprawnym, które w ocenie sądu rozstrzygającego apelację okażą się zasadne i doprowadzą do wydania orzeczenia zgodnego z wnioskami apelującego³⁸. W każdym razie, zawsze zarzuty apelacyjne będą związane z elementem subiektywnym, który może, ale nie musi *in concreto*, odnieść skutek w postaci uwzględnienia zarzutu.

Jak była o tym mowa, obowiązujące przepisy o postępowaniu apelacyjnym zasadniczo (tj. poza odrębnym postępowaniem uproszczonym – zob. art. 505⁹ § 1¹ k.p.c. oraz europejskim postępowaniu w sprawie drobnych roszczeń – zob. art. 505⁹ § 1¹ w zw. z art. 505²⁷ § 1 k.p.c.) nie zawierają katalogu zarzutów (podstaw) apelacyjnych³⁹. Takie uregulowanie podstaw apelacji nawiązuje do systemu nieograniczonego, pełnego zaskarżania orzeczeń, w którym do zaskarżenia wystarczy, że skarżący oświadczy jedynie, iż zaskarża orzeczenie sądowe. W systemie tym skarżący może wskazać podstawy zaskarżenia i ich uzasadnienie, ale ich treść zależy od niego, a nie od wymogów ustawy. Przy tym systemie postępowanie pierwszoinstancyjne jest niejako „postępowaniem wstępnym, próbą sił, a właściwy proces rozwija się z chwilą zaskarżenia do wyższej instancji”⁴⁰. W najszerszym ujęciu tego modelu w postępowaniu odwoławczym większa jest rola inkwizycyjności, gdyż ustawy pozwalają sądowi apelacyjnemu na ponowne, nieograniczone niczym, badanie samej sprawy, wobec czego postępowanie to faktycznie stanowi kolejny etap postępowania rozpoznawczego.

³⁶ J. Bodio wymienia sześć różnych określeń zarzutów apelacyjnych występujących w doktrynie i judykaturze. Zob. szerzej J. Bodio, *Wymagania formalne apelacji i skutki ich niezachowania* [w:] *Jus et remedium. Księga jubileuszowa Profesora Mieczysława Sawczuka*, red. A. Jakubecki, J.A. Strzępka, Warszawa 2010, s. 67 i n.

³⁷ Por. m.in. T. Wiśniewski [w:] *System...*, s. 176; S. Hanausek, *Orzeczenie sądu rewizyjnego w procesie cywilnym*, Warszawa 1966, s. 84 i n.; E. Mielcarek, *Wnioski rewizji cywilnej*, Warszawa 1973, s. 60.

³⁸ Podobnie na tle rewizji E. Mielcarek, który rozróżnia podstawy twierdzone przez skarżącego od „rzeczywistych” podstaw rewizyjnych, czyli podstaw rewizyjnych uznanych za istniejące *in concreto* przez sąd rewizyjny. Szerzej zob. E. Mielcarek, *Wnioski...*, s. 60. Por. także T. Wiśniewski [w:] *System...*, s. 177; S. Hanausek, *Orzeczenie...*, s. 84 i n.

³⁹ Zob. szerzej m.in. A. Ołaś [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. P. Rylski, Legalis 2022, art. 505⁹ oraz powołana tam literatura.

⁴⁰ Tak. W. Siedlecki, *Podstawy...*, s. 37 i n.

Rolą sądu jest wykrycie i naprawienie błędów (zarówno w stosowaniu prawa materialnego i procesowego, jak i co do oceny stanu faktycznego)⁴¹. Dlatego w systemie tym sąd ma dążyć do ostatecznego załatwienia sprawy przez zatwierdzenie orzeczenia sądu pierwszej instancji (poprzez oddalenie apelacji) lub jego zmianę (w całości lub w części) na mocy orzeczenia reformatoryjnego. Wydanie przez sąd drugiej instancji orzeczenia kasatoryjnego powinno stanowić wyjątek⁴².

Przeciwny opisanemu powyżej jest system apelacji ograniczonej, w którym skarżący ma obowiązek wymienienia podstaw zaskarżenia. System ten ogranicza kognicję sądu drugiej instancji do zbadania zasadności podniesionych przez skarżącego podstaw zaskarżenia, ewentualnie zakres ten jest uzupełniony o wskazane uchybienia, które sąd odwoławczy ma obowiązek uwzględnić z urzędu⁴³. W apelacji ograniczonej zakres kompetencji kontrolnej sądu odwoławczego koncentruje się na tym, a nawet jest zredukowany do tego, co w apelacji zarzuci skarżący (*tantum devolutum, quantum appellatum*)⁴⁴, a więc rola podniesionych przez skarżącego w treści apelacji zarzutów (podstaw) zaskarżenia ma dalece bardziej doniosły wpływ na granice rozstrzygania apelacji niż w systemie apelacji nieograniczonej.

Różnica między apelacją pełną a ograniczoną jest zatem bardzo istotna. Polega przede wszystkim na tym, że apelacja ograniczona nie służy – jak apelacja pełna – badaniu trafności (słuszności) zaskarżonego orzeczenia z punktu widzenia zgodności z rzeczywistością (z rzeczywistym stanem prawnym i faktycznym), lecz z punktu widzenia jego zgodności z materiałem procesowym pozostającym w dyspozycji sądu orzekającego; w centrum uwagi sądu drugiej instancji pozostaje zaskarżone orzeczenie i ocena jego poprawności, nie zaś rozpoznanie sprawy i orzekanie *in merito*⁴⁵.

Mimo znacznie mniejszego teoretycznie i praktycznie znaczenia zarzutów, zarówno co do sformułowania środka zaskarżenia, jak i granic kognicji sądu odwoławczego, także w systemie apelacji pełnej (jak również w systemach apelacji pełnej z elementami apelacji ograniczonej) treść zarzutów nie pozostaje bez wpływu na granice kognicji sądu odwoławczego⁴⁶. Zagadnienie zakresu związania sądu drugiej instancji treścią zarzutów apelacyjnych było niezwykle sporne w doktrynie polskiej, a dotyczyło wypowiedzi zarówno na tle przedwojennego Kodeksu postępowania cywilnego, jak i na gruncie

⁴¹ Zob. m.in. M. Waligórski, *Środki odwoławcze kodeksu postępowania cywilnego w oświeceniu materiałów Komisji Kodyfikacyjnej (ciąg dalszy)*, „Nowy Proces Cywilny” 1933/11, s. 321; W. Siedlecki, *Podstawy...*, s. 37 i n.; J. Gudowski, *Pogląd...*, s. 251 oraz powołana tam literatura; P. Grzegorzczak, *Dopuszczalność...*, s. 280 i n.

⁴² M. Waligórski, *Środki...*, s. 322.

⁴³ Zob. W. Siedlecki, *Podstawy...*, s. 37 i n.

⁴⁴ J. Gudowski, *Pogląd...*, s. 252.

⁴⁵ Tak Sąd Najwyższy w uzasadnieniu uchwały siedmiu sędziów z 31.01.2008 r., III CZP 49/07, OSNC 2008/6, poz. 55.

⁴⁶ T. Wiśniewski [w:] *System...*, s. 188.

obecnej ustawy⁴⁷. Szersze omawianie tego istotnego sporu doktrynalnego aktualnie jest – według niekwestionowanego poglądu – pozbawione waloru poznawczego dla praktyki orzeczniczej⁴⁸, ponieważ spór ten rozstrzygnęła⁴⁹ mająca moc zasady prawnej uchwała siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z 31.01.2008 r. (III CZP 49/07), w której sformułowano tezę, że sąd drugiej instancji rozpoznający sprawę na skutek apelacji nie jest związany przedstawionymi w niej zarzutami dotyczącymi naruszenia prawa materialnego, wiązać go natomiast zarzuty dotyczące naruszenia prawa procesowego; w granicach zaskarżenia bierze jednak z urzędu pod uwagę nieważność postępowania. W uzasadnieniu tezy tej uchwały podniesiono dalej idący pogląd, a mianowicie, że w obowiązującym modelu apelacji pełnej stosowanie prawa materialnego przez sąd drugiej instancji w ogóle nie może być wiązane z zakresem zarzutów apelacyjnych; ich rola sprowadza się tylko do uwypuklenia istotnych, zdaniem skarżącego, problemów prawnych, do przekonania sądu drugiej instancji co do ich oceny oraz „ułatwienia” kontroli instancyjnej. Konsekwencją tej tezy jest konstatacja, że sąd odwoławczy ma obowiązek z urzędu dostrzec uchybienia przepisom prawa materialnego (nawet jeżeli nie dostrzegli ich skarżący) i jeżeli miały one wpływ na treść rozstrzygnięcia, dokonać odpowiedniej korekty zaskarżonego orzeczenia⁵⁰.

W systemach apelacji pełnej, w których ustawodawca nie określa katalogu podstaw zaskarżenia (poza wskazaniem przyczyn nieważności – zob. art. 379 k.p.c.), próba usystematyzowania zarzutów apelacyjnych w doktrynie nie jest zadaniem łatwym, zwłaszcza że nie zawsze tradycyjne ujęcia odpowiadają w pełni aktualnym rozwiązaniom ustawowym⁵¹.

W doktrynie polskiej tradycyjne ujęcie nawiązuje do podziału błędów na uchybienia, których dopuścił się sąd pierwszej instancji w postępowaniu lub przy rozstrzygnięciu sprawy, czyli podziału błędów sądu na błędy proceduralne (*errores in procedendo*) i błędy orzeczenia (*errores in iudicando*)⁵².

Ujęcie to mimo dużego waloru teoretycznego i dydaktycznego zdaniem T. Wiśniewskiego nie jest jednak pozbawione wad, gdyż do błędów orzeczenia zalicza się zarówno błędy dotyczące podstawy prawnej, jak i faktycznej skarżonego orzeczenia, co oznacza, że każdy błąd orzeczenia jest zarazem błędem postępowania⁵³.

⁴⁷ Poglądy te kompleksowo prezentuje J. Gudowski, *Pogląd...*, s. 254 i n.

⁴⁸ Podnoszone na tle tego sporu argumenty (zwłaszcza na rzecz apelacji ograniczonej) mogą i powinny mieć znaczenie dla ewentualnego poszukiwania nowego modelu postępowania apelacyjnego.

⁴⁹ Por. m.in. J. Gudowski, *Pogląd...*, s. 254.

⁵⁰ Por. m.in. J. Gudowski, *Pogląd...*, s. 255.

⁵¹ Por. A. Oklejak, *Apelacja...*, s. 64.

⁵² Por. m.in. M. Waligórski, *Proces...*, s. 683; W. Siedlecki, *Podstawy...*, s. 39; E. Mielcarek, *Wnioski...*, s. 59; A. Oklejak, *Apelacja...*, s. 64 i n.; T. Ereciński, *Apelacja w postępowaniu...* (2020), s. 92; T. Wiśniewski [w:] *System...*, s. 193; J. Bodio, *Wymagania...*, s. 69 i n.

⁵³ T. Wiśniewski [w:] *System...*, s. 193.

Przykładowo zdaniem A. Oklejaka analiza podstaw apelacyjnych w polskim Kodeksie postępowania cywilnego powinna bazować na podziale F. Faschinga, dla którego punkt wyjścia stanowią trzy grupy wad wyroków sądów pierwszej instancji, czyli: wydanie wyroku po postępowaniu sprzecznym z ustawą, niewłaściwe lub niepełne rozwiązanie problemu dotyczącego faktów oraz niewłaściwe rozwiązanie problemów prawnych. W oparciu o te trzy grupy wad wskazane zostały trzy odpowiednie grupy podstaw apelacyjnych: a) naruszenie prawa procesowego; b) wadliwe rozstrzygnięcie problemów faktycznych; c) wadliwe rozstrzygnięcie problemów prawnych⁵⁴. Przyjęcie tego podziału, według T. Wiśniewskiego, nie jest jednak adekwatne do uregulowania apelacji w polskim postępowaniu cywilnym, ponieważ żadna z opisanych kategorii nie obejmuje zaskarżenia opartego na ujawnionych nowościach (por. art. 368 § 1 pkt 3 oraz art. 368 § 1² k.p.c.), w szczególności nowych faktach, które nie były znane sądowi pierwszej instancji, a sąd – nie mając o nich wiedzy – prawidłowo ocenił w chwili wyrokowania sprawę pod kątem faktycznym i prawnym⁵⁵.

W pełni należy zatem podzielić stanowisko, że obowiązujący model apelacji nie pozwala na stworzenie wyczerpującego katalogu zarzutów apelacyjnych, których teoretycznie liczba może być nieograniczona⁵⁶.

3. Wymogi formalne podniesienia zarzutów apelacyjnych

Omawiając formę i sposób zgłoszenia zarzutów w postępowaniu cywilnym, punktem wyjścia powinno być wcześniejsze stwierdzenie, że podniesienie zarzutów stanowi czynność procesową, a więc (niezależnie od procesowego czy materialnoprawnego charakteru zarzutów) zgłoszenie zarzutów apelacyjnych podlega procesowej ocenie pod kątem zaistnienia przewidzianych ustawą procesową wymogów prawnych (przesłanek czynności procesowych). Nie budzi bowiem wątpliwości, że wymagania formalne apelacji mieszczą się w ujęciu wymagań formalnych, od których istnienia zależy uznanie danej czynności za prawidłową (skuteczną)⁵⁷.

Za M. Waligórskim przyjmuję, że owe wymogi są to dane, od których zależy powstanie albo rozciągłość skutków prawnych przywiązanych do danej czynności i dzielę je na wewnętrzne i zewnętrzne⁵⁸. Wymogi wewnętrzne dotyczą elementów czynności,

⁵⁴ A. Oklejak, *Apelacja...*, s. 64 i n.

⁵⁵ T. Wiśniewski [w:] *System...*, s. 194.

⁵⁶ Tak. K. Knoppek, *Glosa do postanowienia SN z 4.10.2002 r., III CZP 62/02, PiP 2004/5*, s. 113; J. Bodio, *Wymagania...*, s. 69; T. Wiśniewski [w:] *System...*, s. 195.

⁵⁷ Zob. m.in. J. Bodio, *Wymagania...*, s. 64.

⁵⁸ M. Waligórski, *Proces...*, s. 570 i n.

a należy do nich zdolność sądowa, procesowa oraz legitymacja formalna, a nadto wymogi dotyczące formy czynności procesowej, woli i podstawy prawnej (*causa*) jej dokonania. Wymogi zewnętrzne natomiast dotyczą okoliczności zewnętrznych, w jakich czynność została dokonana; są to wymogi dotyczące czasu (terminu) i miejsca dokonania czynności oraz szczególne przesłanki dotyczące konkretnych czynności procesowych⁵⁹.

Z punktu widzenia zagadnienia czynności procesowych zarzuty zawarte w apelacji mogą mieć różnorodny charakter. Jeżeli związane są z tego rodzaju uchybieniami sądu pierwszej instancji, które zostały powiązane z wnioskami apelacji skarżącego o wydanie rozstrzygnięcia reformatoryjnego przez sąd apelacyjny (zmieniającego wyrok sądu pierwszej instancji w całości lub w części), należy zakwalifikować je do tzw. wniosków (żądań) materialnych. Jeżeli natomiast zarzuty apelacyjne podnoszą wyłącznie uchybienia procesowe, które uzasadniają wniosek skarżącego o wydanie orzeczenia kasatoryjnego, będą to wnioski (żądania) formalne⁶⁰.

W obecnym stanie prawnym zaskarżenie wyroku zasadniczo wymaga formy pisemnej⁶¹, a więc wniesienie do sądu pisma procesowego zwanego apelacją wymaga spełnienia wymogów formalnych pisma procesowego kwalifikowanego, jaki stanowi apelacja. Wymogi formalne pism procesowych można podzielić na wymogi ogólne (zwykle) i szczególne (kwalifikowane). Te pierwsze regulują przepisy ogólne o czynnościach procesowych w postępowaniu rozpoznawczym (por. art. 125 i n. k.p.c.), te drugie wynikają z przepisów szczególnych dotyczących poszczególnych czynności procesowych (por. art. 368 k.p.c.)⁶². Zgodnie z art. 368 k.p.c. skarżący podnoszący w apelacji zarzuty ma obowiązek ich zwięzłego przedstawienia (art. 368 § 1 pkt 2 k.p.c.) oraz ich uzasadnienia (art. 368 § 1 pkt 3 k.p.c.). Ponadto, w obecnym stanie prawnym, w zarzutach co do podstawy faktycznej rozstrzygnięcia należy wskazać fakty ustalone przez sąd pierwszej instancji niezgodnie z rzeczywistym stanem rzeczy lub istotne dla rozstrzygnięcia fakty nieustalone przez sąd pierwszej instancji (art. 368 § 1¹ k.p.c.).

⁵⁹ Zob. M. Waligórski, *Proces...*, s. 569–610; W. Berutowicz, *Postępowanie...*, s. 252–256; P. Telenga, *Legitymacja...*, s. 586; S. Cieślak, *Zasada formalizmu przy wnoszeniu środków odwoławczych w postępowaniu cywilnym*, PS 2001/4, s. 33 i n.; J. Bodio, *Wymagania...*, s. 64.

⁶⁰ Co do rodzajów i cech czynności procesowych zob. m.in. A. Pastuszka, *Prawo procesu cywilnego*, Lublin 1937, s. 105.

⁶¹ Wyjątek dotyczy apelacji w postępowaniu odrębnym z zakresu prawa pracy i ubezpieczeń społecznych – por. art. 466 k.p.c. Nie jest jasne utrzymywanie tego archaicznego przepisu w Kodeksie postępowania cywilnego. Nie jest to wykluczone, ale teza ta wymaga badań empirycznych (np. informacji z sądów prawa pracy i ubezpieczeń społecznych), czy przepis ten jest stosowany, nie można bowiem wykluczyć, że zastosowanie do niego powinna znaleźć reguła derogacyjna zwana *desuetudo*.

⁶² Zob. szerzej T. Ereciński, *Apelacja w postępowaniu...* (2020), s. 86 i n. Podobnie, co do czynności procesowych w formie pisemnej: J. Policzkiewicz, W. Siedlecki, E. Wengerek, *Wzory pism procesowych w sprawach cywilnych*, Warszawa 1982, s. 24.

Jak była o tym mowa, obecne uregulowanie jest charakterystyczne dla modelu apelacji pełnej, nieograniczonej, aczkolwiek w systemie tym znane są przypadki, gdy ustawa dla skutecznego zaskarżenia apelacji nie wymaga wskazania żadnego zarzutu⁶³. Jak słusznie się zatem podnosi, aby uczynić zadość temu wymogowi, skarżący może sformułować praktycznie każdy, bardziej lub mniej racjonalny zarzut. Pozostaje do rozważenia zagadnienie, które przekracza ramy niniejszego opracowania, jak ustawodawca lub judykatura powinni zwalczać pieniactwo procesowe polegające na wnoszeniu apelacji tylko celem obstrukcji procesowej, w szczególności opóźnianiu uprawomocnienia się wyroku pierwszej instancji. Jako jedno z możliwych rozwiązań wskazuje się wprowadzenie *de lege ferenda* natychmiastowej wykonalności orzeczeń kontrydiktoryjnych sądów pierwszej instancji⁶⁴. Zwraca się także uwagę na znaczenie zasady koncentracji materiału procesowego w postępowaniu apelacyjnym i stosowanie sankcji procesowych obecnych w pierwszoinstancyjnym postępowaniu rozpoznawczym (por. art. 391 § 1 k.p.c.) wobec przypadków obstrukcji procesowych⁶⁵.

Według stanowiska wyrażonego w doktrynie zarzut apelacyjny musi być podany przez stronę w sposób na tyle szczegółowy, aby sąd drugiej instancji mógł przeprowadzić postępowanie w odpowiednim kierunku oraz by zarzucane przez skarżącego wadliwości wyroku lub postępowania stanowiły właściwe uzasadnienie wniosków apelacyjnych⁶⁶. Zarzuty apelacyjne i ich uzasadnienie powinny pozostawać w logicznym związku z wnioskami apelacji⁶⁷.

Ustawowe wymogi „zwięzłego” określenia (sformułowania) zarzutów, a także ich uzasadnienia, co wydaje się oczywiste, zostały skonkretyzowany w judykaturze.

Na przytoczenie zasługuje w szczególności obszerny wywód zawarty w wyroku Sądu Najwyższego z 18.06.2010 r. (V CSK 448/09)⁶⁸, w którym stwierdzono, że zarzuty apelacyjne mogą być formułowane w sposób dowolny i nie muszą ściśle określać dostrzeżonych uchybień ze wskazaniem konkretnych przepisów ocenianych jako naruszone. W związku z tym, zważywszy także na nieobowiązywanie w postępowaniu apelacyjnym przymusu adwokacko-radcowskiego, dopuszczalne są zarzuty formułowane w sposób ogólny. Tym bardziej niewykluczone są zarzuty wprowadzające konkretne uchybienia, ale odbiegające od argumentacji jurydycznej, nieodnoszące

⁶³ Zob. A. Oklejak, *Apelacja...*, s. 30 i n.

⁶⁴ Szerzej, P. Grzegorzczak, *Dopuszczalność...*, s. 278 i n.

⁶⁵ P. Grzegorzczak, *Dopuszczalność...*, s. 318 i n. W tym aspekcie interesujące jest rozważnie możliwości zastosowania co do oczywiste obstrukcyjnych apelacji norm zawartych w art. 4¹, 102, 103, 186¹, 191¹, 226² w zw. z art. 391 § 1 k.p.c.

⁶⁶ Por. A. Oklejak, *Apelacja...*, s. 59; T. Ereciński [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Część pierwsza. Postępowanie rozpoznawcze*, t. 2, red. T. Ereciński, Warszawa 2009, s. 120.

⁶⁷ Tak m.in. A. Zieliński, *Apelacja według noweli k.p.c. z 1995 r.*, Pal. 1996/3–4, s. 57; J. Bodio, *Wymagania...*, s. 75.

⁶⁸ LEX nr 677914.

się do konkretnych przepisów, nieposługując się językiem prawniczym, pojęciami prawno-technicznymi itd. Kiedy więc strony niereprezentowane przez profesjonalnych pełnomocników formułują zarzuty apelacyjne w sposób nienawiązujący bezpośrednio do określonych przepisów prawa, sąd drugiej instancji musi samodzielnie dokonać jurydycznej oceny dochodzonego żądania i skonfrontować ją z zaskarżonym orzeczeniem oraz stojącymi za nim motywami. Zarzuty mają bowiem charakter pomocniczy i nie ograniczają swobody sądu. Świadczy o tym także fakt, że art. 368 § 1 pkt 2 k.p.c. nakłada na skarżącego jedynie obowiązek zwięzłego przedstawienia zarzutów⁶⁹.

Istotny jest także pogląd Sądu Najwyższego, że skarżący nie ma obowiązku powołania w apelacji przepisów, które doznały naruszenia – wystarczy, że zarzut swój sformułuje w sposób jednoznacznie określający jego stanowisko w kwestii budzącej jego sprzeciw⁷⁰.

Judykatura liberalnie traktuje braki formalne apelacji polegające na nieprzytoczeniu w apelacji zarzutów i ich uzasadnienia. Jak należy sądzić, stanowisko to stanowi także konsekwencję przyjętego modelu apelacji, w którym ustawodawca nie wskazuje podstaw zaskarżenia. Za reprezentatywny należy uznać pogląd zawarty w postanowieniu Sądu Najwyższego z 9.01.2015 r. (V CZ 87/14)⁷¹, zgodnie z którym brak w apelacji zarzutów i ich uzasadnienia stanowi brak formalny, który może zostać uzupełniony w trybie przewidzianym w art. 130 k.p.c. Nie ma podstaw do uznania, że wymagania przewidziane w art. 368 k.p.c. mogłyby być potraktowane jako konstrukcyjne, których niedochowanie skutkuje odrzuceniem, bez wezwania do uzupełnienia⁷².

4. Podsumowanie

Rozdział niniejszy poświęcono problematyce podstaw zaskarżenia. Punkt wyjścia stanowi próba określenia znaczenia terminu „podstawy zaskarżenia”. Pojęcie to jest wspólne dla wielu różnych środków zaskarżenia obejmujących różne, historycznie i współcześnie występujące systemy zaskarżenia orzeczeń sądowych, przede wszystkim z uwzględnieniem różnic między systemem apelacji pełnej (nieograniczonej) oraz systemem apelacji ograniczonej (niepełnej). Pierwszy system charakterystyczny jest dla systemów trójinstancyjnych, gdzie trzecia instancja jest instancją mającą na

⁶⁹ Zob. także uzasadnienie uchwały SN (7) z 31.01.2008 r., III CZP 49/07; postanowienia SN z 30.06.2006 r., V CZ 48/06 i z 10.11.2005 r., III CZ 88/05, LEX nr 186747 oraz wyrok z 16.05.2008 r., III CSK 383/07, LEX nr 393271.

⁷⁰ Postanowienie SN z 30.06.2006 r., V CZ 48/06.

⁷¹ LEX nr 1652707.

⁷² Zob. także uchwała SN z 17.03.1998 r., III ZP 1/98, OSNCP 1998/16, poz. 483. Por. M. Waligórski, *Proces...*, s. 650, według którego brak wyводу co do przyczyn zaskarżenia nie jest brakiem formalnym, lecz wadą treści, co wyklucza możliwość wezwania skarżącego o uzupełnienie treści.

celu kontrolę legalności orzeczeń z uwzględnieniem dążenia do zapewnienia postulatu jednolitości orzecznictwa na terenie danego kraju⁷³. W przypadku apelacji ograniczonej ustawodawca wskazuje konkretne przyczyny (podstawy, zarzuty) odwoławcze, na które powinien powołać się skarżący, a zakres kontrolny sądu odwoławczego zasadniczo ograniczony jest do tego, co skarżący zarzuci w apelacji i z uwzględnieniem materiału procesowego zgromadzonego w pierwszoinstancyjnym postępowaniu rozpoznawczym. W większości systemów występują elementy obu systemów apelacji, czyli tzw. systemy mieszane⁷⁴. W obowiązującym Kodeksie postępowania cywilnego występuje apelacja pełna, z elementami apelacji ograniczonej (por. art. 368 § 1¹ oraz art. 368 § 1², art. 381–384 oraz art. 386 k.p.c.)⁷⁵. W systemie tym już w apelacji na skarżącym spoczywa ciężar zwięzłego przytoczenia zarzutów apelacyjnych oraz ich uzasadnienia (por. art. 368 § 1 pkt 2 i 3 k.p.c.), aczkolwiek ustawa procesowa nie wymienia katalogu zarzutów. Niestety jednak dla sprawności postępowania, brak tych elementów nie jest zaliczany do konstrukcyjnych elementów treści apelacji, a w przypadku ich braku skarżący jest wzywany do uzupełnienia apelacji o przytoczenie twierdzeń i oświadczeń wiedzy w terminie wyznaczonym pod rygorem odrzucenia apelacji (por. art. 373 § 1 k.p.c.).

Wobec powyższego należy postulować konieczność gruntownej dyskusji środowisk prawniczych w celu opracowania nowego dwuinstancyjnego modelu zaskarżania merytorycznych orzeczeń wydanych w cywilnym postępowaniu rozpoznawczym w pierwszej instancji. Najbardziej odpowiednie i konieczne – celem zapewnienia istotnej konstytucyjnej wartości postępowania cywilnego, jaką stanowi sprawność i szybkość postępowania (por. art. 45 ust. 1 Konstytucji RP) – jest zdefiniowanie przez ustawodawcę zamkniętego katalogu podstaw zaskarżenia.

⁷³ Por. m.in. W. Siedlecki, *Podstawy...*, s. 38 i n.

⁷⁴ Zob. też J. Gudowski, *Pogląd...*, s. 252.

⁷⁵ J. Gudowski, *Pogląd...*, s. 253 i n.

Rozdział II

ZARZUT BŁĘDNEGO USTALENIA STANU FAKTYCZNEGO SPRAWY

Bartosz Trocha

1. Uwagi wprowadzające

Bazą dla każdego zarzutu apelacyjnego jest uchybienie (błąd)¹ sądu pierwszej instancji przy orzekaniu w sprawie cywilnej. W zależności od istoty błędu dany zarzut może być różnie nazywany i klasyfikowany w piśmiennictwie lub orzecznictwie. Przedmiotem niniejszego opracowania jest zarzut bazujący na błędzie w zakresie ustalenia stanu faktycznego sprawy, który to błąd może w konkretnych przypadkach przybierać różne postacie. Jest to niewątpliwie jeden z częściej podnoszonych zarzutów apelacyjnych w codziennej praktyce sądowej².

Wadliwości dotyczące ustalenia stanu faktycznego są także materią powszechnie poruszaną w publikacjach poświęconych instytucji apelacji i formułowaniu zarzutów apelacyjnych. Jednocześnie, mimo wspomnianej wagi praktycznej, zagadnienie to wciąż wydaje się być w swych szczegółach źródłem wątpliwości i przedmiotem rozbieżnych poglądów. Niniejsze opracowanie stanowi próbę wyjścia naprzeciw tym

¹ Określenia „błąd” i „uchybienie” są używane zamiennie w literaturze – zob. np. W. Siedlecki, *Uchybienia procesowe w sądowym postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1971, s. 6 i n. Por. jednak krytycznie co do posługiwania się określeniem „orzeczenie błędne” S. Hanausek, *Wady orzeczeń sądowych i ich przyczyny w postępowaniu cywilnym* [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Kamila Stefki*, Wrocław–Warszawa 1967, s. 92; zdaniem tej autorki błąd może tylko stanowić przyczynę wadliwości orzeczenia, a wada orzeczenia jest skutkiem błędu. Ponadto w starszej literaturze można napotkać pojęcie „nieprawidłowości postępowania” jako określenie wad innych niż skutkujące nieważnością postępowania, w tym wad mogących być podstawą środka odwoławczego – tak K. Stefko, *Wadliwe akty sądu w postępowaniu cywilnym* [w:] *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej Kazimierza Przybyłowskiego*, red. W. Osuchowski, M. Sośniak, B. Walaszek, Warszawa–Kraków 1964, s. 329.

² Zob. np. E. Gapska, *Wady orzeczeń sądowych w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2009, s. 113; por. też W. Siedlecki, *Uchybienia...*, s. 105.

problemom i wypracowania spójnego wewnętrznie ujęcia, które mogłoby przyczynić się do lepszego urzeczywistniania kontroli instancyjnej orzeczeń w postępowaniu cywilnym.

2. Uwagi pojęciowe

Przystąpienie do szczegółowego omówienia zarzutu błędnego ustalenia stanu faktycznego sprawy należy zacząć od możliwie jak najbardziej precyzyjnego ustalenia zagadnień pojęciowych. Omawiany temat, mimo swej niewątpliwej doniosłości dla praktyki procesowej, cechuje się bowiem niedostatkiem definicji normatywnych, co sprawia, że zarówno w literaturze, jak i w orzecznictwie jest on nierzadko opisywany przy użyciu zbyt swobodnie dobieranych określeń. To z kolei może pociągać za sobą trudności dla uczestników postępowania w zorientowaniu się, czy w danej sytuacji procesowej postawienie omawianego zarzutu w odniesieniu do wyroku sądu pierwszej instancji jest w ogóle możliwe i zasadne.

W pierwszej kolejności należy zatem rozważyć, co powinno się rozumieć przez pojęcie „stan faktyczny sprawy”, jak również na czym dokładnie polega jego „ustalenie”. Sprezycowanie tych zagadnień wydaje się wręcz konieczne do tego, aby móc później przejść do rozważań w kwestii tego, w jakich sytuacjach można mówić o błędnym ustaleniu stanu faktycznego sprawy i pod jakimi warunkami taki błąd może posłużyć do postawienia zarzutu w apelacji.

Punktem wyjścia należy uczynić analizę brzmienia odnośnych regulacji ustawowych. Kodeks postępowania cywilnego operuje pojęciem faktu (faktów) w wielu miejscach³, nigdzie go wszakże nie definiując, choć lukę tę z powodzeniem wypełniono w nauce⁴. Ustawodawca przypisał faktom istotną rolę, wskazując, że są one m.in. podstawą

³ Na temat katalogu odnośnych przepisów zob. szczegółowo m.in. J. Klich-Rump, *Podstawa faktyczna rozstrzygnięcia sądowego w procesie cywilnym*, Warszawa 1977, s. 11 i n.; J. Turek, *Czynności dowodowe sądu w procesie cywilnym*, Warszawa 2003, s. 17 i n. Por. też J. Jaśkiewicz, *Poznanie faktów w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2013, s. 129.

⁴ Należy tu przede wszystkim zwrócić uwagę na prace W. Siedleckiego, który stwierdził, że przez fakty powinno się rozumieć wszystkie mogące ulec sprawdzeniu w drodze postępowania dowodowego elementy stanu faktycznego sprawy, zaznaczając, że nie chodzi tu tylko o fakty w potocznym tego słowa znaczeniu, jako zdarzenia konkretne, zachodzące w czasie i przestrzeni, ale także o wszelkie przejawy wewnętrznego życia ludzkiego, np. zamiar, dobra wola, świadomość, poczytalność, jak również stany elementów świata zewnętrznego, np. stan drogi, wygląd budynku; równocześnie nie wszystko to, co jest faktem w potocznym znaczeniu (np. istnienie jakiegoś przepisu prawnego) jest faktem w rozumieniu postępowania dowodowego – zob. W. Siedlecki, *Zasady wyrokowania w procesie cywilnym*, Warszawa 1957, s. 231; W. Siedlecki, *Uchybienia...*, s. 71 i n. Stanowisko to poparł Z. Resich – zob. Z. Resich [w:] J. Lapiere i in., *Postępowanie cywilne*, Warszawa 2016, s. 467. Z kolei J. Turek wskazał, że fakty mogą być zarówno stanami świata zewnętrznego lub świadomości ludzkiej, jak i zmianami obu tych stanów – zob. J. Turek, *Czynności...*, s. 15. Por. ponadto P. Ryłski, *Działanie sądu z urzędu a podstawa faktyczna wyroku cywilnego*,

powództwa (art. 187 k.p.c.) czy też przedmiotem dowodu (art. 227 k.p.c.). Natomiast wśród norm odwołujących się do pojęcia faktów jako tworzywa (składników) stanu faktycznego sprawy priorytetowe znaczenie dla omawianego tematu mają z pewnością przepisy art. 327¹ § 1 pkt 1 k.p.c. (dawniej art. 328 § 2) oraz art. 316 § 1 k.p.c.

Z brzmienia pierwszego z ww. przepisów wynika jasno, że fakty stanowią jedną z dwóch (obok prawa) podstaw rozstrzygnięcia sprawy cywilnej przez sąd⁵. Sam przepis odnosi się wprawdzie w swej istocie do instytucji uzasadnienia, a nie do orzekania, jednakże użycie w nim słowa „rozstrzygnięcie” prowadzi do czytelnego wniosku, że rzeczona „podstawa faktyczna” jest nieodzownym składnikiem samego rozstrzygnięcia, a nie tylko jego uzasadnienia. Przepis definiuje przy tym pojęcie podstawy faktycznej rozstrzygnięcia jako podstawy obejmującej ustalenie faktów, które sąd uznał za udowodnione, dowodów, na których się oparł, i przyczyn, dla których innym dowodom odmówił wiarygodności i mocy dowodowej. Definicja ta nie jest w pełni prawidłowa⁶, jednakże ma duże znaczenie dla praktyki sądowej.

Z kolei w art. 316 § 1 k.p.c. został uregulowany moment orzekania. W przepisie tym, co prawda, jako podstawę wydania wyroku wskazano ogólnikowo „stan rzeczy”; w doktrynie i orzecnictwie panuje jednak zgoda, że przez pojęcie „stan rzeczy” należy na gruncie omawianej normy rozumieć fakty i prawo⁷. Poszczególni

Warszawa 2009, s. 156 i n.; K. Markiewicz [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 2, *Komentarz. Art. 205¹–424¹²*, red. A. Marciniak, Warszawa 2019, art. 328, nb 18; J. Jaskiewicz, *Poznanie...*, s. 110 i n.

⁵ W literaturze używa się również powszechnie pojęcia „podstawy orzekania” (zob. np. K. Markiewicz [w:] *Kodeks...*, red. A. Marciniak, art. 328 k.p.c., nb 15), a także zbiorczego pojęcia „podstawa wyrokowania” (zob. T. Wiśniewski, *Przebieg procesu cywilnego*, Warszawa 2013, s. 280). Wzajemną relację obu podstaw dobrze określił K. Piasecki, który zwrócił uwagę, że fakty w stosunku do prawa pozostają w takiej relacji, jak element realny do elementu idealnego – zob. K. Piasecki, *Wyrok pierwszej instancji w procesie cywilnym*, Warszawa 1981, s. 76; K. Piasecki, *System dowodów i postępowanie dowodowe w sprawach cywilnych*, Warszawa 2012, s. 92.

⁶ W doktrynie trafnie wskazuje się, że rzeczona definicja jest, po pierwsze, zbyt wąska, ponieważ sprowadza ustalenie faktów do ich udowodnienia, pomijając tzw. niedowodowe środki tego ustalenia (co zauważa np. T. Wiśniewski, *Przebieg...*, s. 280), a po drugie, jak wskazuje P. Ryłski (*Działanie...*, s. 154), przyczynia się do istnienia dwojakich zapatrywań na pojęcie podstawy faktycznej, tj. zapatrywania szerszego, zgodnego z literalnym brzmieniem przepisu – tak J. Klich-Rump, *Podstawa...*, s. 43 i n. – oraz węższego, ograniczającego podstawę faktyczną do ustaleń faktycznych, z pominięciem zagadnień dowodowych – tak K. Piasecki, *Wyrok...*, s. 84 i n.; K. Piasecki [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 1, *Komentarz do artykułów 1–366*, red. K. Piasecki, Warszawa 2010, Legalis, art. 328, nb 15; por. ponadto K. Piasecki, *Wyroki sądów pierwszej instancji, sądów apelacyjnych oraz Sądu Najwyższego w sprawach cywilnych, handlowych i gospodarczych*, Warszawa 2007, s. 47, gdzie autor używa sformułowania, iż „fakt ustalony lub uznany za taki jest elementem centralnym szerszego pojęcia, jakim jest podstawa faktyczna rozstrzygnięcia”.

⁷ Zob. np. T. Wiśniewski, *Przebieg...*, s. 280; J. Gudowski [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 2, *Postępowanie rozpoznawcze*, red. T. Ereciński, Warszawa 2016, LEX, art. 316, nt 9; A. Jakubecki [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, *Artykuły 1–366*, red. T. Wiśniewski, LEX 2021, art. 316, nt 6; P. Telenga [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany*, t. 1, *Art. 1–729*, red. A. Jakubecki, LEX 2019, art. 316, nt 2; K. Flaga-Gieruszyńska [w:] K. Flaga-Gieruszyńska,

autorzy posługują się w odniesieniu do pierwszego z ww. składników sformułowaniami „okoliczności faktyczne”⁸, „stan faktyczny”⁹, „podstawa faktyczna”¹⁰, „ustalenia faktyczne”¹¹, „element faktyczny”¹², względnie po prostu „fakty”¹³. W każdym wypadku chodzi tu jednak o składnik przeciwstawiany¹⁴ drugiemu składnikowi, czyli prawu¹⁵. Stan faktyczny określa się zarazem jako „przedmiot osądzenia”, określający granice powagi rzeczy osądzonej¹⁶.

Można zatem powiedzieć, że pojęcia stanu faktycznego, ustaleń faktycznych i podstawy faktycznej są w omawianym kontekście nierzadko używane zamiennie, choć precyzyjnie należałoby zapewne powiedzieć, że stan faktyczny (tożsamy z ustaleniami faktycznymi) jest substratem (składnikiem) podstawy faktycznej rozstrzygnięcia (orzeczenia)¹⁷. W zależności od przyjmowanych zapatrywań na to ostatnie pojęcie dyskutować można, czy jest on składnikiem jedynym, czy też jednym z kilku¹⁸. Każde z tych ujęć wydaje się mieć swoją rację bytu. Niezależnie natomiast od ujęcia panuje

A. Zieliński, *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Legalis 2019, art. 316, nb 3; E. Rudkowska-Ząbczyk [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. E. Marszałkowska-Krześ, Legalis 2021, art. 316, nb 2; I. Wiszniewska [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 1, *Komentarz. Art. 1–505*³⁹, red. T. Szan- ciło, Legalis 2019, art. 316, nb 4. W orzecznictwie zob. np. wyrok SN z 7.03.1997 r., II CKN 70/96, OSNC 1997/8, poz. 113; postanowienie SN z 26.06.2002 r., III CKN 537/00, LEX nr 784179; wyrok SN z 5.11.2009 r., II UK 103/09, LEX nr 577839.

⁸ K. Flaga-Gieruszyńska [w:] K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, *Kodeks...*, art. 316 k.p.c., nb 3; również P. Telenga [w:] *Kodeks...*, red. A. Jakubecki, art. 316 k.p.c., nb 2.

⁹ T. Wiśniewski, *Przebieg...*, s. 280; również J. Gudowski [w:] *Kodeks...*, red. T. Ereciński, art. 316 k.p.c., nt 9.

¹⁰ A. Jakubecki [w:] *Kodeks...*, red. T. Wiśniewski, art. 316 k.p.c., nt 6.

¹¹ K. Piasecki, *Wyrok...*, s. 86.

¹² E. Gapska, *Czynności decyzyjne sądów w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2010, s. 143.

¹³ K. Piasecki [w:] *Kodeks...*, art. 316 k.p.c., nb 3.

¹⁴ Co do możliwych sposobów postrzegania różnic między faktem a prawem zob. na gruncie teorii prawa L. Morawski, *O pewnym rozumieniu prawa i faktu oraz niektórych jego zastosowaniach*, RPEiS 1980/1, s. 185; J. Wróblewski, *Sądowe stosowanie prawa*, Warszawa 1988, s. 175–176. Na gruncie prawa procesowego por. uwagi W. Siedleckiego, *Podstawy rewizji cywilnej*, Warszawa 1959, s. 43–44, częściowo krytyczne wobec ujęć stosowanych w teorii prawa i podkreślające konieczność jasnego rozgraniczenia obydwu sfer dla potrzeb praktyki.

¹⁵ W doktrynie prawa procesowego sporna jest w tym układzie rola zasad doświadczenia jako punktu odniesienia dla faktów; według jednego z poglądów należą one do podstawy prawnej wyroku (K. Piasecki, *Zasady doświadczenia w procesie cywilnym*, NP 1973/2, s. 188), sformułowano jednak także stanowisko wykluczające taką możliwość (W. Siedlecki, *Zasady wyrokowania...*, s. 239–240). Zob. też przyp. 230.

¹⁶ K. Piasecki, *Wyrok...*, s. 87; E. Gapska, *Czynności...*, s. 144; por. też J. Klich-Rump, *Podstawa...*, s. 158 i n.

¹⁷ Por. podobnie, aczkolwiek w kontekście uzasadnienia orzeczenia, A. Miączyński, *Znaczenie i rola uzasadnienia orzeczenia sądowego w sprawach cywilnych*, PiP 1970/11, s. 750.

¹⁸ Por. uwagę K. Markiewicza [w:] *Kodeks...*, red. A. Marciniak, art. 328 k.p.c., nb 16, który stwierdza: „Poza sporem jest, że podstawą wydania rozstrzygnięcia jest sam stan faktyczny – to on stanowi podstawę do dokonania oceny prawnej i w konsekwencji wydania decyzji [...]. Czym innym jednak są fakty (stan faktyczny), a czym innym podstawa faktyczna w znaczeniu regulacji KPC, na którą składają się elementy wskazane przez ustawodawcę w art. 328 § 2 KPC”.

zgoda, że podstawą prawidłowo wydanego wyroku mogą być tylko fakty ustalone (stwierdzone w określonym trybie)¹⁹, co każe pochylić się nad pytaniem o prawidłowe rozumienie tego przymiotu i jego szczegółowych aspektów.

Mając na uwadze rolę stanu faktycznego sprawy przy wydawaniu orzeczenia, nie ulega wątpliwości, że identyfikacja tego stanu stanowi jedno z kluczowych zadań sądu rozpoznającego sprawę. W tym kontekście pojęcie ustalenia (ustalania) stanu faktycznego można w tym miejscu roboczo zinterpretować jako zgromadzenie przez sąd ogółu zweryfikowanych faktów potrzebnych do wydania rozstrzygnięcia. O tym, jakie fakty zostaną wykorzystane w takim celu, decyduje sąd na przestrzeni całego okresu od momentu zapoznania się z treścią pozwu, aż do chwili zamknięcia rozprawy, a w istocie do chwili wydania wyroku. Niezależnie bowiem od tego, że ciężar przytaczania twierdzeń (*onus proferendi*) spoczywa na stronach, to jednak należy zdecydowanie rozróżnić rolę faktów jako przedmiotu twierdzeń lub zarzutów podnoszonych przez strony w stanowiskach procesowych (które mogą później okazać się wątpliwe lub gołosłowne bądź też po prostu nieistotne) i faktów przyjmowanych ostatecznie przez sąd za podstawę rozstrzygnięcia, jako istotnych i niebudzących – zdaniem sądu – wątpliwości²⁰. Ten ostatni zbiór okoliczności, jakkolwiek modelowo powinien być formowany w oparciu o zasady ustalone przez ustawodawcę, jest jednak w swym ostatecznym kształcie każdorazowo pochodną szeregu decyzji sądu w kwestii tego, czy dany fakt jest potrzebny do zbudowania podstawy rozstrzygnięcia oraz tego, czy potrzebne jest jego wykazanie za pomocą dowodu i czy wykazanie to skutecznie nastąpiło. Inicjatywa stron jest dla tych decyzji zasadniczo jedynie punktem wyjścia²¹. Należałoby więc uznać, że każda taka decyzja sądu składa się na ustalanie stanu faktycznego.

W literaturze wskazuje się, że ustalanie stanu faktycznego sprawy jest pierwszym stadium procesu stosowania przez sąd prawa materialnego²². Zarazem dostrzega się

¹⁹ K. Piasecki, *Wyrok...*, s. 77; por. aprobującą E. Gapska, *Czynności...*, s. 143.

²⁰ Chodzi tu zatem o odróżnienie podstawy faktycznej powództwa (czyli *causa petendi*), względnie zarzutu, od podstawy faktycznej rozstrzygnięcia. W doktrynie ta pierwsza podstawa bywa określana jako „uzasadnienie faktyczne subiektywne” – tak H. Trammer, *Następca bezprzedmiotowość procesu cywilnego*, Kraków 1950, s. 16; por. Z. Resich [w:] J. Lapiere i in., *Postępowanie...*, s. 465 i opisane tam rozróżnienie między podstawą faktyczną powództwa a „ustaleniami faktycznymi sądu zawartymi w orzeczeniu sądowym”.

²¹ Por. M. Waligórski, *Gwarancje wykrycia prawdy w procesie cywilnym*, PiP 1953/8–9, s. 268; autor ten wskazuje, że przytoczenia faktyczne są „pierwszą informacją orientacyjną dla organu procesowego”. Por. też K. Piasecki, *Wyrok...*, s. 78 i zawarta tam uwaga, że *causa petendi* obejmuje informacje wyjściowe dotyczące faktu i stanowi „niezbędną formę wprowadzenia faktów do postępowania cywilnego”; aprobującą J. Jaśkiewicz, *Poznanie...*, s. 126 – autor pisze w tym kontekście o faktach „wyobrażonych” (hipotetycznych).

²² W. Siedlecki, *Zasady wyrokowania...*, s. 226; W. Siedlecki, *Uchybienia...*, s. 50 i 54. Ten sam autor dzieli zarazem postępowanie na dwie fazy, tj. instrukcyjną i decyzyjną. W ramach pierwszej wyróżnia dwa stadia: przygotowawcze, którego istotą jest podjęcie czynności „zmierzających do stworzenia odpowiednich warunków dla ustalenia podstawy faktycznej do rozstrzygnięcia sprawy”, oraz wykonawcze, którego istotą jest zbieranie „koniecznych elementów dla ustalenia podstawy faktycznej rozstrzygnięcia” – zob. W. Siedlecki, *Uchybienia...*, s. 56 i 57.

powszechnie, że ustalanie stanu faktycznego sprawy samo w sobie jest procesem kilkustopniowym. Wyróżnia się w szczególności etapy polegające na gromadzeniu (selekcji) informacji (twierdzeń) o faktach oraz na sprawdzaniu ich prawdziwości. Etapy te bywają poddawane dodatkowym, wewnętrznym podziałom²³. Z piśmiennictwa i orzecznictwa wynika jednak, że najczęściej dokonywany jest podział na dwa etapy.

Zdaniem W. Broniewicza pierwszy etap ustalania stanu faktycznego polega na dokonaniu przez sąd oceny tego, czy w twierdzeniach uczestników postępowania zostały przytoczone fakty mające istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy oraz na ewentualnej eliminacji z zakresu dalszej uwagi faktów nieistotnych. Drugi etap polega natomiast na weryfikacji twierdzeń uczestników (oraz własnych wiadomości o faktach), tj. na powzięciu przez sąd przekonania o ich prawdziwości²⁴. Podobną dwuetapowość zdaje się stwierdzać W. Berutowicz, który wskazuje, że dla ustalenia podstawy faktycznej konieczne są informacje o faktach wchodzących w jej skład oraz działalność, która polega na zbieraniu tych informacji i sprawdzaniu ich prawdziwości²⁵. H. Pietrkowski stwierdza, że we wstępnej fazie postępowania sądowego strony przedstawiają sądowi twierdzenia o faktach, z których wywodzą skutki prawne, następnie zaś sąd, dokonując weryfikacji twierdzeń stron, powinien w pierwszej kolejności ustalić, które z przytoczonych faktów mają dla rozstrzygnięcia sprawy istotne znaczenie, a po ich zidentyfikowaniu poddać je badaniu i na podstawie wyników tej oceny dokonać ustaleń, które stanowić będą podstawę faktyczną rozstrzygnięcia²⁶. Z kolei zdaniem P. Ryłskiego ustalenie podstawy faktycznej przebiega w kilku etapach, z których najważniejsze są dwa: wprowadzenie do procesu określonego materiału faktycznego, czyli faktów mających dla rozstrzygnięcia sprawy istotne znaczenie oraz ustalenie prawdziwości tych faktów²⁷. Powyższe generalne założenie o co najmniej dwuetapowości ustalania znajduje odzwierciedlenie w orzecznictwie Sądu Najwyższego, w którym podkreśla się, że stan faktyczny sprawy powinien być „ustalony przez sąd zgodnie z właściwymi regułami

²³ Por. M. Waligórski, *Gwarancje...*, s. 263; autor ten wyróżniał w sumie cztery stadia „czynności umożliwiających organowi procesowemu poczynienie ustaleń faktycznych”, tj. po pierwsze, przytoczenia faktyczne stron i wskazanie odpowiednich środków dowodowych; po drugie, ustalenie zasięgu tematu dowodowego i środków dowodowych; po trzecie, przeprowadzenie dowodów; po czwarte, poczynienie ustaleń faktycznych na podstawie wyników dowodów i innych wyników postępowania. Ten sam autor posłużył się określeniem „konkretyzacji stanu faktycznego”, który to stan następnie uzasadnia „konkretyzację prawa” – M. Waligórski, *Gwarancje...*, s. 255. Por. ponadto W. Siedlecki, *Podstawy rewizji cywilnej*, Warszawa 1959, s. 41; zob. też K. Piasecki, *Wyrok...*, s. 77 – autor ten wskazuje, że w końcowej fazie procesu następuje „rekonstrukcja historyczna faktów”.

²⁴ W. Broniewicz [w:] W. Broniewicz, A. Marciniak, I. Kunicki, *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 2014, s. 216. Autor ten zastrzega równocześnie, że etap drugi wchodzi w grę o tyle, o ile sąd już po pierwszym etapie nie dojdzie do wniosku, że z uwagi na brak zgłoszenia faktów istotnych dla rozstrzygnięcia sprawy powództwo powinno podlegać oddaleniu, ewentualnie, że powinien zostać wydany wyrok nieuwzględniający zgłaszanych zarzutów.

²⁵ W. Berutowicz, *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 1984, s. 165.

²⁶ H. Pietrkowski, *Metodyka pracy sędziego w sprawach cywilnych*, Warszawa 2021, s. 496.

²⁷ P. Ryłski, *Działanie...*, s. 150.

procesowymi”, nie może to być natomiast „obraz okoliczności wynikający z twierdzeń strony, niepoddanych zabiegom służącym dokonywaniu ustaleń faktycznych”²⁸. Wynika z tego wyrażenie, że w celu ustalenia stanu faktycznego najpierw następuje zebranie twierdzeń o faktach, a następnie twierdzenia te są oceniane co do odnośnych przymiotów, czyli istotności oraz prawdziwości²⁹.

Była już mowa o tym, że zasadniczym źródłem twierdzeń o faktach gromadzonych przez sąd na potrzeby ustalania stanu faktycznego są przytoczenia faktyczne stron. Aktywność własna sądu ma zatem w tej sferze charakter wyjątku, a jej granice są pochodną granic obowiązywania zasady kontrydiktoryjności³⁰. W literaturze jako przykład takiej dopuszczalnej aktywności wskazano na możliwość uwzględniania przy budowie podstawy faktycznej rozstrzygnięcia faktów powszechnie znanych bądź znanych sądowi z urzędu³¹, jak również podkreślono, że uzasadnieniem dla tego rodzaju odstępstw od podejścia kontrydiktoryjnego jest interes publiczny bądź względy praktyczne³². Z ciężaru przytaczania nie zwalniają stron przypadki czynienia przez sąd użytku z *ius moderandi*, o którym mowa w art. 322 k.p.c.³³ Uzupełniając należy wspomnieć, że aktywność stron w przedmiocie przytoczeń ma także to znaczenie, iż podstawa faktyczna powództwa tworzy granicę, która później wiąże sąd przy orzekaniu; zasada ta wywiedziona jest z art. 321 k.p.c.³⁴

²⁸ Tak Sąd Najwyższy w postanowieniu z 9.04.2019 r., II UK 96/18, LEX nr 2645111, oraz w wyroku z 18.01.2012 r., II UK 117/11, LEX nr 1130393.

²⁹ W ujęciu alternatywnym można weryfikację istotności zaliczyć do etapu gromadzenia informacji, który modelowo powinien zostać zamknięty przed przejściem do etapu sprawdzania ich prawdziwości (por. np. art. 205⁹ § 1, art. 205¹² § 1, art. 235¹ i art. 236 § 1 k.p.c.), choć w praktyce przedstawia się to często inaczej.

³⁰ P. Ryłski, *Działanie...*, s. 108; por. też H. Mądrzak, *Problem aktywności sądu w sferze zbierania i sprawdzania materiału procesowego* [w:] *Zbiór rozpraw z zakresu postępowania cywilnego: profesorowi Włodzimierzowi Berutowiczowi w 40-lecie pracy naukowej*, red. H. Mądrzak, Wrocław 1990, s. 115 i n.; J. Klich-Rump, *Podstawa...*, s. 97 i n.

³¹ P. Ryłski, *Działanie...*, s. 108 i 253. Należy jednak zauważyć, że art. 228 § 1 k.p.c. (a przed 7.11.2019 r. art. 213 § 1 k.p.c.) zezwala sądowi wprost na takie działanie tylko w odniesieniu do nieprzytoczonych przez strony faktów powszechnie znanych; wydaje się jednak, że w praktyce to samo powinno odnosić się do kategorii, o których mowa w § 2 tego artykułu, mimo iż literalnie ten ostatni przepis zwalnia tylko z wymogu udowodnienia, a nie z wymogu przytoczenia (rzeczony wniosek można jednak wywodzić z przewidzianego w tej regulacji obowiązku zwrócenia przez sąd uwagi na te fakty stronom; obowiązek ten ma sens tylko przy założeniu, że strony same nie zwróciły na dany fakt uwagi, a zatem – tym bardziej – nie przytoczyły go w swoich stanowiskach).

³² P. Ryłski, *Działanie...*, s. 252.

³³ A. Ołaś, *Ius moderandi w postępowaniu cywilnym po zmianach wprowadzonych na mocy ustawy z 4.07.2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw*, PPC 2020/1, s. 86–87.

³⁴ Por. K. Weitz, *Związywanie sądu granicami żądania w procesie cywilnym* [w:] *Aurea praxis. Aurea theoria. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Tadeusza Erecińskiego*, t. 1, red. J. Gudowski, K. Weitz, Warszawa 2011, s. 708–709 i zawarta tam uwaga, że żądanie w rozumieniu art. 321 § 1 k.p.c. należy określać nie tylko przez odwołanie do jego treści, ale także do powoływanych na jego uzasadnienie faktów; por. ponadto A. Góra-Błaszczkowska [w:] *System Prawa Procesowego Cywilnego*, red. T. Ereciński, t. 2, cz. 2,

Jeżeli chodzi o weryfikację twierdzeń o faktach zgłaszanych przez strony pod względem ich istotności dla rozstrzygnięcia sprawy, to panuje powszechna zgoda, że ustawodawca ma na myśli istotność w dwojakim znaczeniu. Po pierwsze, fakty muszą dotyczyć przedmiotu procesu, a po drugie, muszą mieć znaczenie prawne³⁵. W odniesieniu do pierwszej z tych kwestii należy przywołać stosowane w literaturze rozróżnienie na fakty główne (to, co ma być udowodnione) oraz fakty dowodowe (to, co stanowi podstawę do wnioskowania o fakcie głównym lub o innym fakcie dowodowym)³⁶. W piśmiennictwie wskazuje się, że to fakty główne stanowią „trzon podstawy faktycznej rozstrzygnięcia sądowego i decydują o jego treści”³⁷. Z kolei w odniesieniu do oceny istotności faktów pod kątem ich znaczenia prawnego trzeba zauważyć, że chodzi o znaczenie z punktu widzenia norm prawa materialnego³⁸ (a ściślej: hipotez tych norm³⁹). To prawo materialne stanowi bowiem płaszczyznę o decydującym znaczeniu dla uwzględnienia bądź oddalenia żądania strony, do niego muszą być zatem także docelowo przykładane w ramach subsumpcji fakty mające wykazać zasadność takiego żądania⁴⁰. Czynności weryfikacyjne sądu w tym aspekcie stanowią punkt wyjścia do dalszych działań w ramach ustalania stanu faktycznego i jako takie są określane niekiedy w piśmiennictwie mianem „warunkowej subsumpcji”, z zastrzeżeniem, że niedopuszczalne jest przyjmowanie z góry pewnej normy prawnej jako odpowiadającej badanemu stanowi faktycznemu i dokonywanie dalszych ustaleń już tylko pod kątem tej wybranej normy⁴¹. W literaturze używa się również określenia „wstępna kwalifikacja stanu faktycznego sprawy”⁴².

Postępowanie procesowe przez sądem pierwszej instancji, red. T. Wiśniewski, Warszawa 2016, s. 586–587; K. Markiewicz [w:] *Kodeks...*, red. A. Marciniak, art. 321 k.p.c., nb 6; K. Piasecki, *System...*, s. 91; K. Piasecki, *Orzekanie ponad żądanie w procesie cywilnym*, Warszawa 1975, s. 145 i n.; E. Gapska, *Czynności...*, s. 142–143; J. Klich-Rump, *Podstawa...*, s. 47–57. Zob. ponadto wyrok SN z 28.06.2007 r., IV CSK 115/07, LEX nr 358817, i zawarte tam uwagi dotyczące art. 321 § 1 k.p.c.

³⁵ Tak. np. Z. Resich, *Istota procesu cywilnego*, Warszawa 1985, s. 164; Z. Resich [w:] J. Lapiere i in., *Postępowanie...*, s. 467; J. Turek, *Czynności...*, s. 16; P. Ryłski, *Działanie...*, s. 156; P. Rodziewicz [w:] *System Postępowania Cywilnego*, t. 2, *Dowody w postępowaniu cywilnym*, red. Ł. Błaszczak, Warszawa 2021, s. 110; I. Gil, P. Gil, *Dowodzenie w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2019, s. 14.

³⁶ Zob. np. Ł. Błaszczak [w:] *System Postępowania Cywilnego*, t. 2, *Dowody w postępowaniu cywilnym*, red. Ł. Błaszczak, Warszawa 2021, s. 76–77. Por. J. Jaśkiewicz, *Poznanie...*, s. 130 i n.

³⁷ Tak P. Ryłski, *Działanie...*, s. 157. Autor ten ponadto trafnie wskazuje na konieczność rozróżnienia faktów głównych i faktów procesowych (istotnych z punktu widzenia prawa procesowego, a nie meritum sprawy).

³⁸ K. Piasecki, *Wyrok...*, s. 78; W. Berutowicz, *Postępowanie...*, s. 165; I. Gil, P. Gil, *Dowodzenie...*, s. 14.

³⁹ Tak T. Gizbert-Studnicki, *Przedmiot ustaleń sądu w procesie cywilnym*, „*Krakowskie Studia Prawnicze*” 1974/7, s. 150.

⁴⁰ Z. Resich dzieli fakty o znaczeniu prawnym dla procesu na trzy grupy: fakty prawotwórcze, fakty tamujące powstanie prawa i fakty niweczące prawo – zob. Z. Resich [w:] J. Lapiere i in., *Postępowanie...*, s. 467.

⁴¹ Tak T. Gizbert-Studnicki, *Przedmiot...*, s. 150; także A. Skąpski, *Przedmiot ustaleń sądu w sprawie cywilnej*, „*Studia Cywilistyczne*” 1979/30, s. 158; zob. też A. Miączyński, *Znaczenie...*, s. 751.

⁴² Tak E. Rudkowska-Ząbczyk [w:] *Postępowanie cywilne*, red. E. Marszałkowska-Krzes, Warszawa 2013, s. 194–195. Zob. też co do powinności sądu w tej kwestii Z. Resich [w:] J. Lapiere i in., *Postępowanie...*, s. 473.

Gdy zaś chodzi o weryfikację uznanych uprzednio za istotne twierdzeń o faktach co do ich prawdziwości, to sposoby (środki) wchodzące w grę na tym etapie ustalania stanu faktycznego zostały unormowane w ustawie procesowej, jak również zbada- dane i opisane w literaturze i orzecznictwie. Poglądy judykatury i przedstawicieli doktryny na katalog tych sposobów są na ogół zbliżone, a różnice dotyczą przede wszystkim kryteriów klasyfikacji⁴³. Głównym sposobem jest w każdym z tych ujęć weryfikacja zgłoszonych twierdzeń poprzez ich udowadnianie (dowodzenie) za pomocą otwartego katalogu tzw. środków dowodowych. Obok tego identyfikuje się również tzw. niedowodowe (pozadowodowe) środki ustalenia, przez które określone twierdzenie o faktach jest uznawane za pozytywnie zweryfikowane bez potrzeby jego udowadniania.

Zagadnienie dowodów i postępowania dowodowego było już przedmiotem obszer- nych opracowań w nauce⁴⁴, nie wymaga zatem szczegółowego omawiania w tym miejscu (nie byłoby to zresztą możliwe, z uwagi na rozległość tej materii). Z punk- tu widzenia tematu niniejszego opracowania należy natomiast odnotować przede wszystkim to, że postępowanie dowodowe, jako metoda ustalania stanu faktyczne- go sprawy, podlega kilku istotnym zasadom⁴⁵, których naruszenie może potencjalnie rzutować na to, czy ustalanie to odbyło się prawidłowo (niekiedy napotyka się nawet określenie „zasady ustalania podstawy faktycznej”⁴⁶).

⁴³ Por. np. W. Broniewicz [w:] W. Broniewicz, A. Marciniak, I. Kunicki, *Postępowanie...*, s. 216; W. Berutowicz, *Postępowanie...*, s. 166.

⁴⁴ Zob. przede wszystkim K. Knoppek [w:] *System Prawa Procesowego Cywilnego*, red. T. Ereciński, t. 2, cz. 2. *Postępowanie procesowe przed sądem pierwszej instancji*, red. T. Wiśniewski, Warszawa 2016, s. 36 i n.; K. Piasecki, *System...*, *passim*; I. Gil, P. Gil, *Dowodzenie...*, *passim*; J. Turek, *Czynności...*, *passim*; Ł. Błaszczak, K. Markiewicz, E. Rudkowska-Ząbczyk (red.), *Dowody w postępowaniu cywilnym*, War- szawa 2010, *passim*; K. Kołakowski, *Dowodzenie w procesie cywilnym*, Warszawa 2000, *passim*; K. Knoppek, *Dowody i postępowanie dowodowe w sprawach cywilnych po nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego z 4.07.2019 r.*, Pal. 2019/11–12, s. 66 i n.; R. Sztuchmiller, M. Różański (red.), *Dowodzenie w procesach cywilnych, gospodarczych i administracyjnych*, Olsztyn 2014, s. 11–162.

⁴⁵ W literaturze dokonuje się niekiedy rozróżnienia pomiędzy zasadami postępowania dowodowego a zasadami dotyczącymi postępowania dowodowego (zasadami procesowymi związanymi z postępowaniem dowodowym) – tak M. Skibińska [w:] *System Postępowania Cywilnego*, t. 2, *Dowody w postępowaniu cywilnym*, red. Ł. Błaszczak, Warszawa 2021, s. 680 i n. Por. też P. Ryłski [w:] *Dowody w postępowaniu cywilnym*, red. Ł. Błaszczak, K. Markiewicz, E. Rudkowska-Ząbczyk, Warszawa 2010, s. 121 i n.; A. Kościółek, *Zasady postępowania dowodowego. Klasyfikacja* [w:] *Dostęp do ochrony prawnej w postępowaniu cywilnym*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, R. Flejszar, E. Marszałkowska-Krześ, Warszawa 2021, s. 247–265; I. Gil, P. Gil, *Dowodzenie...*, s. 23 i n.

⁴⁶ Tak W. Berutowicz, *Postępowanie...*, s. 296; autor ten wymienił w rzeczonym katalogu zasadę koncentracji materiału procesowego, zasadę bezpośredniości, zasadę usłowności i zasadę swobodnej oceny do- wodów.

Wśród tych zasad należy w obecnym stanie prawnym wskazać przede wszystkim na wspomnianą już zasadę kontradiktoryjności⁴⁷, zasadę bezpośredniości⁴⁸, zasadę swobodnej oceny dowodów⁴⁹, czy zasadę koncentracji materiału procesowego⁵⁰. Istotną rolę odgrywają również szczegółowe regulacje dotyczące przebiegu postępowania dowodowego⁵¹ i korzystania z poszczególnych środków dowodowych⁵², a także zagadnienia takie jak ciężar udowodnienia⁵³, stopień dowodu⁵⁴, ograniczenia w badaniu

⁴⁷ Zob. P. Ryłski [w:] *Dowody...*, red. Ł. Błaszczak, K. Markiewicz, E. Rudkowska-Ząbczyk, s. 134 i n.; M. Skibińska [w:] *System...*, s. 769; K. Knoppek [w:] *System...*, s. 76 i n.; P. Ryłski, *Działanie...*, s. 97 i n.; w starszej literaturze zob. W. Siedlecki, *Zasada kontradiktoryjna i zasada śledcza w polskim procesie cywilnym*, PiP 1953/2, s. 232 i n.; Z. Resich, *Zasada dyspozycyjności i kontradiktoryjności w procesie cywilnym PRL*, PiP 1957/7–8, s. 56 i n.; W. Broniewicz, *Zasada kontradiktoryjności procesu cywilnego w poglądach nauki polskiej (1880–1980)* [w:] *Studia z prawa postępowania cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Zbigniewa Resicha*, red. M. Jędrzejewska, T. Ereciński, Warszawa 1985, s. 39 i n.

⁴⁸ Zob. K. Knoppek [w:] *System...*, s. 37 i n.; A. Góra-Błaszczkowska [w:] *Dowody w postępowaniu cywilnym*, red. Ł. Błaszczak, K. Markiewicz, E. Rudkowska-Ząbczyk, Warszawa 2010, s. 155 i n.; M. Skibińska [w:] *System...*, s. 685 i n.; I. Gil, P. Gil, *Dowodzenie...*, s. 60 i n.; W. Berutowicz, *Postępowanie...*, s. 297.

⁴⁹ Zob. K. Knoppek [w:] *System...*, s. 52 i n.; M. Jaślikowski [w:] *Dowody w postępowaniu cywilnym*, red. Ł. Błaszczak, K. Markiewicz, E. Rudkowska-Ząbczyk, Warszawa 2010, s. 198 i n.; M. Skibińska [w:] *System...*, s. 715 i n.; J. Jaśkiewicz, *Poznanie...*, s. 152; K. Piasecki, *System...*, s. 77; W. Głodowski, *Zasada swobodnej oceny dowodów w postępowaniu cywilnym* [w:] *Aequitas sequitur legem. Księga Jubileuszowa z okazji 75. urodzin Profesora Andrzeja Zielińskiego*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, G. Jędrejek, Warszawa 2014, s. 103 i n.; K. Pachnik, *Ocena dowodów w polskich procedurach sądowych i administracyjnych*, Siedlce 2015, s. 105 i n.; B. Kucharzyk, *Swobodna ocena dowodów. Analiza interdyscyplinarna*, Kraków 2021, s. 59 i n.; w starszej literaturze zob. np. W. Siedlecki, *Realizacja zasady swobodnej oceny dowodów w polskim procesie cywilnym*, NP 1956/4, s. 15 i n.

⁵⁰ Zob. obszernie B. Karolczyk, *Koncentracja materiału procesowego w postępowaniu cywilnym przed sądem pierwszej instancji*, Warszawa 2013, *passim*; por. też M. Skibińska [w:] *System...*, s. 787 i n. Por. ponadto w najnowszej literaturze K. Gajda-Roszczyńska, *System koncentracji materiału procesowego po zmianach wprowadzonych na mocy ustawy z 4.07.2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw w postępowaniu zwyczajnym*, PPC 2020/1, s. 68 i n. oraz M. Sieńko, *Nowe modele koncentracji materiału procesowego* [w:] *Reforma czy kolejna nowelizacja? Uwagi na tle ustawy z 4.7.2019 r. zmieniającej KPC*, red. P. Ryłski, Warszawa 2020, s. 17 i n.

⁵¹ Na temat przebiegu postępowania dowodowego w ogólności zob. np. A. Laskowska-Hulisz [w:] *System Postępowania Cywilnego*, t. 2, *Dowody w postępowaniu cywilnym*, red. Ł. Błaszczak, Warszawa 2021, s. 851 i n.; K. Piasecki, *System...*, s. 329 i n.; I. Gil, P. Gil, *Dowodzenie...*, s. 73 i n.

⁵² Zob. obszernie K. Knoppek [w:] *System...*, s. 163 i n.; K. Piasecki, *System...*, s. 193–278; I. Gil, P. Gil, *Dowodzenie...*, s. 103–170; por. też K. Flaga-Gieruszyńska, *Środki dowodowe i postępowanie dowodowe w nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego z 4.07.2019 r.*, Pal. 2019/11–12, s. 87 i n. Na temat konkretnych środków zob. np. K. Ziemianin, *Dowód z zeznań świadka w procesie cywilnym*, Warszawa 2019, *passim*; A. Klich, *Dowód z opinii biegłego w postępowaniu cywilnym*. *Biegły lekarz*, Warszawa 2016, *passim*; B. Kaczmarek-Templin, *Dowód z dokumentu elektronicznego w procesie cywilnym*, Warszawa 2012, *passim*.

⁵³ Zob. przede wszystkim H. Dolecki, *Ciężar dowodu w polskim procesie cywilnym*, Warszawa 1998, *passim*; I. Adrych-Brzezińska, *Ciężar dowodu w prawie i procesie cywilnym*, Warszawa 2015, *passim*.

⁵⁴ Zob. P. Ryłski, *Stopień dowodu w postępowaniu cywilnym – zagadnienia podstawowe*, PPC 2016/3, s. 491 i n.; I. Adrych-Brzezińska [w:] *System Postępowania Cywilnego*, t. 2, *Dowody w postępowaniu cywilnym*, red. Ł. Błaszczak, Warszawa 2021, s. 415 i n.